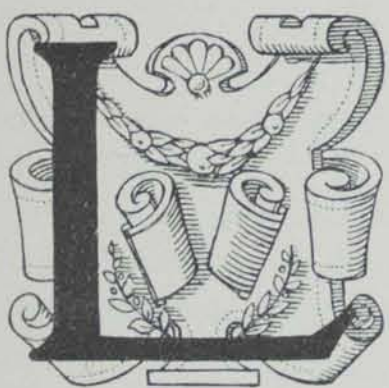

ELS USATGES DE BARCELONA, per GUILLEM M.^A DE BROCA.

A llegítima aspiració de publicar un text crític dels Usatges no és possible assolir-la sense grans treballs previs en els quals s'haurien de posar a contribució una munió d'elements. Manquen, malhauradament, exemplars coetanis a la formació dels primitius Usatges i en els molts manuscrits de centúries posteriors, recondits en biblioteques i arxius, s'hi noten variants importantíssimes de contingut i de redacció degudes a ineptitud o distracció dels copistes que hi posaren com a Usatges ço que no era més que glosa o anotació, o bé als juristes que'ls volien acomodar a l'estat en que aleshores es trobava el dret o completar-los amb disposicions que corrien soltes o aplegades en col·leccions manuals. Altres vegades, també, són degudes al fet d'esser costum llegítimament establerta la de fer continuar per l'autoritat que ho podia ordenar, novelles disposicions al llibre de les primitives: n'és demostració ben coneguda i repetida el fet d'haver manat Jaume I al veguer i prohoms de Barcelona que la seva constitució relativa a les que's casessin sense consentiment dels pares o tudors, fos escrita en el llibre dels Usatges. Un bon coteig fet a consciència dels diversos textos és indispensable; no serà, però, suficient si no va acompanyat del coneixement d'altres lleis, del contingut de certs abreujats de dret, de les variacions ocorregudes en la organització del país en general i en l'administració de justícia en particular a Catalunya, durant els segles XIe, XIIe i XIIIe, així com d'un estudi previ de les gloses posades als Usatges, incloent-hi les moltes que resten inèdites i que amb prou feines són conegudes en llur aspecte bibliogràfic. Dir això és el mateix que afirmar la necessitat de comptar abans de tot amb un inventari complet dels manuscrits que contenen Usatges, i gloses o comentaris, com medi de saber on s'han de fer els exàmens i quins són els manuscrits que en determinats llocs s'han d'estudiar, i afirmar, també, que aitals treballs no's poden realitzar sense normes previamment adquirides, per a discernir respecte de la procedència i època de cada una de les disposicions que són verament usatges o que, essent afegides a aquests (i com a tals conegudes i citades), no són avui de procedència ben determinada.

Contribuir a tan complexe i difícil treball, és l'objecte del present assaig, i per ço, després de presentada una *Bibliografia* dels Usatges, hi establirem bases per a determinar la classe i, en el seu cas, l'origen individual de les esmentades disposicions i se'n farà una breu aplicació a cada una d'elles.

BIBLIOGRAFIA

A. MANUSCRITS

a) *En la llengua originaria (llatina)*

Barcelona: Arxiu Municipal.

1. Segle XIVe. Llibre nomenat *Usatges de Ramón Ferrer*, perquè el va escriure aquest notari, de manament fet pels Concellers en l'any 1396. Els Usatges són als folis 28-53 ⁽¹⁾.

2. Segle XVe. *Libre Vert*: col·lecció de lleis generals de Catalunya i privilegis de Barcelona, en quatre volums. Els Usatges són en el volum I, folis 37-48.

3. Segle XVe. Llibre nomenat *Constitutionum et privilegiorum antiquorum*. Els Usatges són als folis 1 a 15 v.

Barcelona: Arx. Cor. Aragó.

1. Segle XVe (Col·lecció de còdis núm. 1). Procedeix de l'Arxiu Reial. Conté els Usatges interpolats amb les *Consuetudines Catalonie*, constitucions, etc., amb l'ordre en que's troben en la primera compilació general de Catalunya (any 1495), i és, indubtablement, el que's va utilitzar per a la traducció oficial del llatí al català ⁽²⁾.

2. (Armari I, Estancia 5.ª) Es un duplicat de l'anterior i va pertànyer a la Diputació general.

3. Segle XIVe (n. 23 dels manuscrits de Ripoll). Escrit sobre pergamí, per en P. de Sant-Climent. Es a dues columnes, amb les caplletres en blanc. Fins a l'Usatge *De intestatis* inclòs, conté 123. Segueixen els titolats Usatges: a) *Cum temporibus* amb l'epígraf *Hunc usaticum constituit dominus Ildefonsus rex*. b) Les *Divinals* amb l'epígraf *Has paces et treugas constituit Ildefonsus rex*. c) El *Haec est pax* ⁽³⁾ amb l'epígraf *Hec est pax quam constituit dominus Petrus rex aragonum*. d) La constitució de Pau i Treva *Anno domini MCCII mense sep.* amb l'epígraf: *Consti domini p. (Petri) de treuga et pace*. e) Altra íd. f) Una altra. g) La constitució de Jaume I sobre pena pactada en matrimoni. h) Altra de Jaume I *super forma fidelitatis*. Venen després constitucions de Pau i Treva de l'any 1228, altra sobre usures en contractes de jueus, una de Pere I, any 1207, titolant-la usatge, *Si quis ex magnatibus regis* i la indicació dels capítols de Pau i Treva del Concili de Girona de l'any 1068. Al foli 26 comencen diversos

(1) Aquest i el següent foren descrits per l'Academia de la Historia en *Cortes de Cataluña*, I, ap. IV, pp. 805-808, i publicat el text del primer, amb variants, en ib. 10-46.

Descrits també, amb el tercer, per en Coroleu, *El Código de los Usajes de Barcelona*, pp. 89-91, però amb erro en el títol del llibre.

(2) Descrits aquest manuscrit i el següent per l'Academia de la Historia, op. cit., 810 i 811. També per en Coroleu, op. cit., 94-96.

(3) Porta el núm. 173 en les Compilacions generals i en la obra d'en Marquilles.

capítols amb una acotació que diu: *Incipiunt consuetudines recitate per Petrum Albertum*. Són gloses, i en el foli 31, columna 1.ª, es llegeix: *extraordinarie glose*.

4. Segle XIVe (n. 32 de Ripoll) ⁽¹⁾. En pergamí. Els usatges són als folis 1-xxxv, a dues columnes, amb gloses. Miniatures i caplletres il·luminades. Després del *Statuerunt etiam alias* ⁽²⁾, es llegeix: *explicit*, estant esborrades les demés paraules que devien ésser *liber usat*. Segueixen el *Libre de Bataila*, constitucions i un tractat jurídic, civil, canònic i moral de casos duptosos (beneficis, possessió, prescripció, remissió de pecats, privil·legis, ignorancia de fet i de dret, culpa, imputació d'actes propis, etc.).

5. Segle XIVe (n. 38 de Ripoll) ⁽³⁾. Els usatges s'hi troben als folis 1-11.

6 i 7. Continguts en un volum (núm. 39 de Ripoll), en el llom del qual hi ha el títol modern de *Reglamen de Desafios*. Tot en pergamí. El 6e és del XIV^{en} segle. Després del Llibre de Batalla, el foli 9 conté l'*Antequam usatici* a una columna amb una bella caplletra A blava; segueixen fins al foli 21 els demés usatges en 119 capítols amb epígrafs vermells, essent el darrer l'usatge *Si quis acceperit hominem* ⁽⁴⁾. Sens interrupció segueixen de la mateixa manera i com usatges, els capítols: a) Enagenació de coses eclesiàstiques. b) Fermesa en la possessió. c) *De restitutione spoliatorum*. d) Adquisició de coses subjectes a jurisdicció. e) Detentació de coses eclesiàstiques. f) *De forma fidelitatis*. En el foli 21, que estigué en blanc, hi ha afegits, amb lletra del segle XVe, els Usatges *Solidus aureos* ⁽⁵⁾ i *Quoniam est conquestione subjectorum* ⁽⁶⁾ i a més un sobre jurament, que comença: *Cum inter nostros milites*. Segueixen *ad longum* (folis 22-24 v.) la constitució de pau i treva d'Alfons I, *Cum temporibus*, l'usatge *Quoniam ex conquestione querelam* ⁽⁷⁾ precedit de l'advertència *Item rex* (Alfons I), les constitucions de pau i treva anomenades les Divinals i el titolat usatge *Haec est pax*, amb la pre-advertència *Hec est pax quam statuit dominus petrus rex Aragonum et comes Barchinone in celebri curia apud Barchinona consilio procerum suorum*. Segueixen altres constitucions de pau i treva de Pere I i Jaume I i, als folis 25-36 v., unes ordinations per a l'administració de justícia. Al foli 37, a dues columnes, *Incipit de matrimonio et sponsalibus* com epígraf d'un tractat del matrimoni que s'ocupa d'una manera amplia dels impediments. — El 7e és del segle XIVe. Al foli 47 comença un altre text dels Usatges, de lletra més petita que la dels anteriors, també amb epígrafs vermells i sense gloses. Alguns capítols comprenen diversos usatges dels quals el darrer és *Statuerunt etiam alias*. Segueixen sens interrupció i com usatges, 56 capítols gairebé tots de caràcter penal.

(1) Descrit per en Coroleu, op. cit., 92-94.

(2) Numerat 146 en les Compilacions generals i en Marquilles.

(3) Descrit per l'Academia de la Historia, op. cit., 80 i per en Coroleu, op. cit., 91-92.

(4) Numerat 151 en les Compilacions generals i en Marquilles.

(5) Numerat 119 en id. id.

(6) Porta el núm. 144 en id. id.

(7) Porta el núm. 143 en id. id.

8. Segle XIVe (n. 82 de Ripoll). En paper. Després d'ordinacions, fórmules i tractat de batalla, al foli 23 v., a dues columnes i petites caplletres vermelles, els usatges en nombre de 183, essent el darrer l'*Item inviolabile*. Segueixen la constitució de Pere I *Cum in celebri curia*, l'anomenat usatge *Clerici* i altres elements, entre ells constitucions de pau i treva i d'altres de caràcter comú, finint amb les d'Alfons I sobre censals.

Barcelona: Acadèmia de Bones Lletres.

Segle XIVe. Els usatges, a dues columnes, són als 28 primers folis. Als primers 128 els acompanya una glosa que s'acosta a l'anònima «ordinaria», essent però més extensa. A continuació venen constitucions, consuetuts i privilegis de Barcelona.

Barcelona: Col·legi d'Advocats.

Segle XIVe. Comença amb les rúbriques dels Usatges i demés contingut del llibre. Als folis numerats I-XII, a dues columnes i amb caplletres i títols vermells, hi ha els Usatges (120, dels quals alguns contenen com incisos, preceptes que en les compilacions generals i en altres Manuscrits figuren com usatges especials). Al marge del foli xv, columna 1.ª, hi ha, de la mateixa època del text, l'usatge *Castrum* entre'l *Si quis contradixerit* i el *Si a vicecomitibus*. El text uniforme acaba amb l'usatge *Privilegia*. Després, amb lletra petita, ve el *Solidus aureus* i segueixen, de lletra més gran que la d'aquest, emperò més escapsada que la del text general, els *Pater contra filium*, *Affirmantes* i *Si quis in alieno*. Vénen a continuació privilegis de Barcelona, pragmàtiques, constitucions, preceptes per a la computació dels lluïsmes i ordinacions a Barcelona. Hi ha algunes acotacions.

Lleida: Arxiu Municipal.

1. Segle XIVe (sig. 1,375). Comença amb els Usatges i segueixen el *Recognoverunt proceres*, el *Libre de Bataia*, etc. Té hermosíssimes miniatures.

2. Darreríes del segle XIVe o principis del XVe (sig. 1,376). Anomenat *Llibre Vert*. Els Usatges són al folis 33-67, en nombre de 137. Segueixen 48 *usatgi* sobre alous. Conté les *Consuetudines ilerdenses* redactades per en Botet.

Lleida: Arxiu Capitular.

Segle XIVe (Armari L, calaix M). A més dels Usatges, conté les *Costums feudals*, constitucions de pau i treva, les *Consuetudines Ilerdenses* d'en Botet, constitucions provincials tarraconenses, sinodals, etc.

L'Escorial: Biblioteca.

1. Segle XIVe, a començaments, (Ç. II, 16). Els Usatges són als folis 45-73, en nombre de 117, essent el darrer el 139 de les compilacions generals (*Unaqueque gens*) ⁽¹⁾.

(1) Aquest manuscrit i els 3.er i 4.^t de la mateixa Biblioteca foren descrits per l'Acadèmia de la Història, op. cit., 808-810, i per en Coroleu, op. cit., 88 i ss.

2. Segle XVe (d. II, 12). Després del *Tractatus processus soni emissi* d'en Jaume Callís, vénen els Usatges, les constitucions de pau i treva d'Alfons I i Pere I i disposicions de Jaume I, etc. ⁽¹⁾.

3. Segle XVe (Z. I, 3). *Usatici Barchinone cum glosis*, etc. La glosa ajuntada als Usatges és la «ordinaria». Conté, a més els altres elements del dret de Catalunya, segons l'ordre adoptat en virtut de l'acord de les Corts de 1413, o sigui de la primera compilació general de l'any 1495, els tractats *De Pace et Treuga* i *De sono emissio* d'en Callís, etc. ⁽²⁾.

4. Segle XVe (L. I, 4). Als Usatges segueixen les gloses o comentaris de Jaume de Montjuich, les constitucions, costums feudals, privilegis de Barcelona, etc., i el tractat *De sono emissio* d'en Callís.

Madrid: Biblioteca Nacional.

1. Segle XIVe ⁽³⁾ (F. f. 134). Els Usatges es troben en els folis 12-32 v., amb notes en llatí i algunes en català.

2. Segle XVe (II-11). Porta el títol *Constituciones generales* i no té importància especial.

3. Segle XVe (D. 31). Al *Lucidarium sonni emissi* d'en Callís segueixen els Usatges amb les gloses del mateix jurisconsult i d'en Guillem de Vallseca, amb la data d'Octubre de 1419.

Madrid: Academia de la Historia.

S'ha trobat la signatura, però no el manuscrit. El text dels Usatges que conté o contenia fou publicat per Helfferich ⁽⁴⁾ en l'any 1858.

Sevilla: Biblioteca Colombina.

Segle XIVe o principis del XVe (5.4, 22). El formen dos volums intitolats *Libri Fori Aragoniae* i els Usatges, en nombre de 179, són en el segon volum.

París: Biblioteca Nacional.

1. Darrers del segle XIVe (4,249 fons llatí). Va pertànyer al duc de Noailles, que'l degué sustreure d'algún arxiu o biblioteca de Catalunya. Els Usatges, glosats, ocupen els folis 18-33. Segueixen *Anonimi tractatus de legitima secundum legem gotorum* i *Joannis Hispani Summe de formandis sentenciis universis*.

2. Mitjans del XV^{en} segle (4,670. A. fons llatí). Procedeix de la biblioteca Colbertina. Els Usatges són als folis 67-92 en nombre de 164 amb abundosa

(1) Descrit detalladament pel P. G. Antolín, *Catálogo de los Códices latinos de la Biblioteca del Escorial*, I, 431.

(2) Descrits aquest i el següent detalladament per en Coroleu, op. cit., 97 i 98.

(3) L'Academia de la Historia, en op. cit., pp. 815-821, al descriure'l, diu que és del segle XIIIe. En realitat és ja de ben entrat el XIV^{en} segle.

(4) *Entstehung und Geschichte des Westgothen Rechts*, pp. 429-472.

glosa. Conté moltes constitucions des del segle XIIe fins a l'any 1440 i *Jacobus de Montejudaico, Glose in librum usaticorum barcinonen*. Les seves miniatures són interessantíssimes.

3. Segle XVe (1) (4,671 fons llatí). Procedeix de la biblioteca del cardenal Mazari. Conté 165 Usatges glosats en els quatre margens. Segueixen *Jacobo de Montejudaico super usaticis Barcinone*, el *Recognoverunt proceres*, els preceptes de Pau i Treva i altres.

4. Segle XIVe (4,671. A. fons llatí). Procedeix de la biblioteca del rei de França i abans de la Colbertina. Els usatges són als folis 12-35 (2). Segueixen preceptes de Pau i Treva, les Commemoracions de Pere Albert, *lo libel de Batalla facienda* en català, el procés per la mort violenta de l'abat de Sant Cugat del Vallès, etc.

5. Segle XIVe (4,672 fons llatí). Procedeix de la biblioteca Colbertina. Solament conté 129 usatges, a dues columnes i amb glosa marginal de difícil lectura.

6. Segle XVe (4,673 fons llatí). S'ignora la seva procedencia. Els Usatges, en nombre de 132, són en els 13 primers folis. Segueixen, fragmentarialment i trets d'altres manuscrits, treballs jurídics, demandes dels comtes-reis, etc.

7. Segle XIIIe (3) (4,792 fons llatí). Per la seva excepcional importància serà ampliament ressenyat al parlar dels elements per a discernir respecte de la originalitat o caràcter adicional de cada usatge.

Roma: Biblioteca Vaticana.

Segle XIVe (Ottob. lat. 3,058). Està format de diversos quaderns dels quals el segon (folis 21 v.-121 v.) comença amb els *Usatici*, que són glosats i ocupen 20 folis (4).

Càller: R. Biblioteca Universitaria.

Segle XVe (5. 1. 16). Manuscrit glosat. La glosa de l'*Antequam Usatici* al·ludeix a Callís, Jaume de Vallseca, Despes, Cardona, Dabria (ha d'esser Daysa?), Domenge (Dominicus), Erols i de Tor. A l'usatge *Unaquaque gens* hi ha l'acotació *non est in antiquis usaticis*. A continuació del mateix usatge, foli 17, hi ha l'avertència *hic expliciunt usatici dicti comitis*. Segueixen diversos usatges adventicis, barrejats amb constitucions de Pere I i Jaume I i el precepte de Pau i Treva *Constituerunt etiam sepredicti principes*. A continuació *Livellus de bataila*, en català, les *Costums generals de Cathalunya* i *Commemoracions* de Pere Albert,

(1) Deu ésser posterior a 1413, per tal que en el foli 125 es llegeix: *que jure patrie Catalonie rediguntur in vulgari romancio sub presens titulis et rubricis*, paraules de la constitució de l'esmentat any que ordenà la traducció dels Usatges, constitucions i capítols de cort i llur compilació.

(2) El seu text, amb variants segons el manuscrit 4,673, fou publicat per Giraud, *Essai sur l'Histoire du droit français du Moyen Age*, II, 465-509.

(3) En l'antic índex de la *Bibliothèque Royale* s'indica, amb errada ben clara, que és del XIV^en segle.

(4) El vaig descriure detalladament en l'ANUARI de 1907, pp. 261 i 262.

constitucions de Pau i Treva i privilegis de Barcelona i de Manresa, cronologia dels reis de França, comentaris d'en Jaume de Montjuich, altres constitucions i unes apuntacions jurídiques.

Càller: Arxiu Municipal.

Segle XVe. Es una reproducció amb lleugeres variants i algunes discrepàncies dels manuscrits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que hem assenyalat amb els ns. 1 i 2. Al marge, però, dels Usatges hi ha gloses d'en Cardona (Espera en Deu).

b) *En català*

Vich: Biblioteca del Museu Episcopal.

Segle XIIIe, segona meitat. Publicat per mossèn Josep Gudiol en l'ANUARI ⁽¹⁾.

L'Escriptural: Biblioteca.

1. Segle XIVe (Z. iii. 14). Els usatges són als folis 7-23 v. ⁽²⁾.
2. Segle XIVe (O. i. 12). Procedent del monastir de Poblet. Els Usatges i les constitucions de Pau i Treva són als folis 12-34. Segueixen constitucions, el *Recognoverunt*, l'*Ordenament de les Batailles* i uns tractats jurídics escrits també en català.

Madrid: Acadèmia de la Historia.

Segle XIIIe, darreries (12-II. 2. n. 28). Títol: *Privilegis de Mallorca i Usatges de Barcelona*. Aquests són als folis 57-80 v. i llur text és igual al del manuscrit de l'Escriptural Z. iii. 14. El publicà l'Acadèmia de la Historia ⁽³⁾ amb poques i lleugeres variants, p. e. en l'usatge *Unaquaeque gens*.

Palma: Arxiu Regional de Mallorca.

1. Segle XIVe (sig. I). Apellat per En Quadrado ⁽⁴⁾ *Liber regum*. Comencà a escriure's en l'any 1334 d'ordre dels Jurats de la ciutat de Mallorca. Els *Usatges de la Cort de Barchinona* (120 capítols) són als folis 1-24 v. (2.ª foliació) i l'Acadèmia de la Historia ha publicat ⁽⁵⁾, amb les variants dels dos manuscrits subsegüents, el text literal de tots els epígrafs i el dels quatre primers usatges i onze darrers.

2. Segle XIVe (sig. VII). Llibre de les *Ordinacions*, al qual en Quadrado

(1) Any 1907, pp. 285-334. L'acompanyen un proemi i notes.

(2) Descrit aquest manuscrit i publicat el seu text dels Usatges per l'Acadèmia de la Historia, op. cit., I, 731-758. L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS ne posseeix una copia fotogràfica sencera.

(3) La qual res digué del que ara indiquem amb tot i tenir-lo en la seva Biblioteca.

(4) Tracta d'aquest manuscrit i dels tres següents en *Privilegios y franquicias de Mallorca*, pp. IX, XIV, XIX, 35, 109 i 265.

(5) Op. cit., apèndix III, 793-803.

posà el nom de *Llibre de codichs feudals*. Comença amb els Usatges de Barcelona (mancant els dos primers folis), que discrepen poc del manuscrit anterior.

3. Segle XVe (sig. V). Llibre 1.er de les *Franqueses* o de *Privilegis dels reis de Mallorca*. Comença amb les franqueses, lleis i privilegis atorgats per Jaume I i els seus descendents Jaume II, Sanxo i Jaume III, de Mallorca. Segueixen, amb nova foliació (1-21), els Usatges de Barcelona.

4. Mitjans del XIV^{en} segle (sig. VI), Llibre 2.^{on} de les *Franqueses* o de *Privilegis*. En la 2.ª part conté'ls Usatges.

5. Mitjans del segle XIVe (sig. VIII). Llibre 4.^t de les *Franqueses* o de *Privilegis*. Conté'ls Usatges com l'anterior.

Barcelona: Arx. Cor. Aragó.

1. Manuscrit de les darrerries del XIII^{en} segle (Processos de Cort). 3 quaderns de folis 3 + 2 + 7. Paper. El text és consemblant als de Vich i de l'Escorial. Comença amb el Prefaci-Usatge *Abans quels Usatges fossin mesos* i fineix amb el darrer usatge *Stabliren los demunt dits Princeps* i manquen els demés.

2. Segle XVe (Col. de Còd. núm. 2). Es la traducció de la col·lecció metòdica continguda en els manuscrits llatins 1 i 2 del mateix Arxiu, i que fou posada en les tres compilacions generals de Catalunya (1).

3. Segle XVe (Col. de Còd. núm. 8). Es el *Llibre de les Franqueses de Mallorca*. Comença amb la *Carta de las Franqueses* i després de les cartes dels reis de Mallorca, al foli CXLVIII v., comencen els Usatges de Barcelona, estant els darrers continguts sota les rúbriques: *Del Consili de Gerona*, *Del Concili de Clarmond* (*Si negun osara tocar bisbe*), altre (*Si nengun feira o pendra abat*), altre (*si nengun fara tort als ministres*), altre (*Mas si diachen fara tort al bisbe*), altre (2) *Quis qui ociura subdiache*. Amb aquest fineixen, en el foli CLXXXII v. Segueixen les *Franqueses* en llatí.

Barcelona: Arxiu Episcopal.

Segle XVIe. Es l'original de la segona compilació general de Catalunya i conté'ls Usatges segons la traducció del Manuscrit 2 de la Col·lecció de Còdics de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Palerm: Biblioteca Nacional.

Segle XVIe (3. X. G. 2). *Libre... dels Usatges de Barcelona, Constitucions y Capitols de Cort de Catalunya*. Segons referencia està dividit en dues parts de deu llibres cada una, que corresponen als dels dos primers volums de les compilacions generals 2.ª i 3.^a

(1) Aquest text català ha sigut reproduït per l'Academia de la Historia, op. cit., apèndix II, 759-792. En el mateix volum, p. 811, nota 1, és descrit. També el va descriure en Coroleu, op. cit., 95 i 96.

(2) Sense epígraf.

B. ESTAMPACIONS

a) *En llatí*

En el *Libre de les Costums generals escrites* de Tortosa es publicaren, l'any de 1539, els *Usatici Barchinone quibus utuntur homines Dertusenses* continguts en la rúbrica 29 del llibre IX ⁽¹⁾.

L'edició *princeps* de les especials dels Usatges, és l'estampada a Barcelona per Carles Amorós l'any 1544 ⁽²⁾ amb el títol *Antiquiores | Barchinonensium | le | ges, quas vulgus Usati | cos appellat cum commentariis Supremorum | Iuris-consultorum Jacobi a monte Iudaico | Jacobi et Guilelmi | a Vallesica et | Iacobi Calicii cum indice copiosissimo*. Comença amb una taula alfabètica, escrita pel Dr. Onofre Lleonart Ribelles, del contingut de les gloses de Jaume de Montjuich, Jaume i Guillem de Vallseca i Jaume Callís. Segueix una altra taula, que és dels mateixos usatges, pel mateix ordre amb el qual són citats en els índexs numerals de les compilacions generals 2.ª i 3.ª, ordre interromput des de l'usatge 140. Després de cada usatge hi ha la *glosa ordinaria* i en alguns una glosa anomenada *extraordinaria*, seguint les dels esmentats juriconsults. Manquen fragments d'alguns usatges i en general l'editor va donar més importància a les gloses que no pas al text d'ells. Els Srs. Marichalar i Manrique varen reproduir el text dels usatges d'aquesta publicació ⁽³⁾.

En Ducange, en el seu *Glossarium*, va continuar, baix enunciats feudals, molts dels vertaders usatges.

Carles Giraud, en la obra *Essai sur l'histoire du Droit civil français au Moyen Age* ⁽⁴⁾, va publicar en 1846 el text segons els manuscrits de París 4,671 i 4,673 i va procurar la reconstitució d'alguns dels Usatges adventicis que en aquests manuscrits manquen, mitjançant el text català de les compilacions generals, les indicacions contingudes en la obra d'en Marquilles i dels fragments citats per en Ducange.

L'Adolf Helfferich, en l'any 1858, com apèndix a la historia i examen de les lleis visigòtiques ⁽⁵⁾, va publicar el text del manuscrit de l'Academia de la

(1) Tortosa, Montpesat, folis CVII-CIX. Reproduïts per D. Benvingut Oliver, *Código de las Costumbres de Tortosa*, 1881, vol. IV, 468-477, i llibre que, en part, tornà a publicar en Foguet, a despeses de l'Ajuntament de Tortosa l'any 1878, no arribant a la rúbrica 29 del llibre IX que conté aquests usatges.

Hi ha el § 2.ⁿ (*Ut qui interfecerit*, començant, però, amb les paraules *Si quis*), de l'usatge 4.^t i comprenent els usatges 5 i 6, els usatges 6 i 7 comprenent els 8 i 9, i els 10, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 129, 130, 131, 132 i 58, tots relatius al dret penal. Al 58, darrer i que conté una addició benèfica per a l'acusat, segueix un capítol, en català, que ajusta els esmentats usatges a la organització de Tortosa.

(2) Capmany (*Memorias históricas sobre el comercio y la marina de Barcelona*, II, ap. V, p. 6); Helfferich, (op. cit.) i Marichalar i Manrique (*Historia de la legislación y recitaciones del Derecho civil de España*, Madrid, 1861-72) esmenten una edició de 1534, dient l'Helfferich i repetint els darrers que n'existeix un exemplar a la Biblioteca Nacional de Madrid. No és cert.

(3) Op. cit.

(4) II, 465-509.

(5) Nota 4 de la pàg. 361.

Historia, avui introbable, amb indicació de les variants del text publicat per en Giraud.

La mateixa Acadèmia va publicar tot lo que s'ha dit a l'ocupar-nos de l'enumeració dels manuscrits.

D. Ramón d'Abadal i Vinyals i D. Ferràn Valls i Taberner, a despeses de la Diputació Provincial de Barcelona, han publicat ⁽¹⁾ el text oficial llatí dels manuscrits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, 1 i 2 de la nostra bibliografia.

b) *En català*

La traducció oficial dels Usatges al català, fou inclosa en les tres compilacions generals de Catalunya, estampades respectivament als anys 1495, 1588-89 i 1704. En les 2.ª i 3.ª gairebé tots els Usatges estan en els títols dels diversos llibres que constitueixen el volum I i alguns, com a *superfluus*, es troben en el volum III. Les mateixes compilacions contenen una Taula en la qual cada usatge està indicat per un número d'ordre ⁽²⁾ i les primeres paraules en català, i una altra taula alfabètica en la qual els Usatges estan indicats per llurs primeres paraules en llatí. Recentment el Col·legi d'Advocats de Barcelona ha reproduït fototipogràficament la 3.ª compilació ⁽³⁾.

La Reial Acadèmia de la Historia ha publicat el text del Manuscrit de l'Escurial Z. iii. 14. i el dels usatges continguts en les compilacions generals de Catalunya.

Mossèn Josep Gudiol va publicar, com ja hem dit, el text del manuscrit que's guarda al Museu Episcopal de Vich.

c) *En castellà*

D. Pere N. Vives i Cebrià va traduir del català (versió oficial de les compilacions generals) al castellà gairebé tots els usatges ⁽⁴⁾.

C. GLOSES, COMENTARIS I HISTORIADORS

a) *Gloses ordinària i extraordinària*

Els escriptors catalans apelen *glosa ordinària* a l'anònima posada a cada usatge sense cap qualificatiu, en l'edició de l'Amorós; i *glosa extraordinària* a

(1) *Textes de dret català. I. Usatges de Barcelona*. Barcelona, Casa Provincial de Caritat, 1913.

(2) Citarem cada usatge en conformitat a aquesta numeració que es la mateixa dels comentaris den Marquilles i, en general, la de l'obra editada per l'Amorós, i a més amb les primeres paraules en llatí.

(3) Barcelona, Henrich i C.^a, 1909.

El volum IX de la compilació *Legislación militar de España antigua y moderna recogida, ordenada y recopilada* por D. Antonio Vallecito (Madrid, Díaz y C.^a, 1854) és la reproducció de la tercera compilació general, amb algunes supressions. Hi ha íntegres els Usatges en català.

(4) *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles*. Barcelona, 1832-1838. 2.ª edició, 1864-67.

la què relativament a alguns usatges de la mateixa publicació, porta aquest qualificatiu. Segons l'Oliba ⁽¹⁾, la segona es va posar als Usatges «el sentit dels quals no havia sigut declarat pels antics glosadors» i fou escrita amb posterioritat a la compilació de Decretals de Gregori IX i, per tant, després de l'any 1230. En Ficker ⁽²⁾ recull aquesta afirmació i afegeix que com la *glosa ordinaria* té per vigent el dret got al qual Jaume I en 1251 tregué tot el vigor, degué precedir a aquesta data, encara que acabant-se o essent completada posteriorment, ja que la de l'Usatge 134 (*Si ille qui plivium*) esmenta la constitució de Pau i Treva feta en Lleida en 1257. L'últim usatge al qual es contrau aquesta glosa, és el *Unaquaeque gens* amb l'incís *Privilegia* (numerats en els Comentaris d'en Marquilles i en les Compilacions generals com dos usatges, 139 i 140). Dels que en l'obra de l'Amorós el subsegueixen, el *Quoniam ex conquestione* 2.ª (144 de l'esmentada numeració) és el darrer que porta *glosa extraordinaria*.

b) Altres gloses anònimes

S'en troben en diversos manuscrits i són importants les d'alguns de París i del de l'Academia de Bones Lletres de Barcelona. S'assemblen bastant i per llurs variades abreviatures són de difícilíssima lectura.

c) Els quatre glosadors

Són Jaume de Montjuich (Jacobus de Montejudaico), Jaume i Guillem de Vallseca (Jacobus et Guiliermus de Vallesica) i Jaume Callís (Jacobus Calicius). Les gloses d'en Montjuich (és la més antiga) i d'en Jaume de Vallseca foren escrites en el segle XIV ⁽³⁾ i les d'en Guillem de Vallseca ⁽⁴⁾ i d'En Callís ⁽⁵⁾ són del segle XV ⁽⁶⁾.

(1) *Commentarium de actionibus*. Par. 1.ª, lib. III, cap. 3, n. 89 (vol. I, 411, col. 2.ª)

(2) *Ueber die Usatici Barchinonae und deren Zusammenhang mit den Exceptiones Legum Romanorum*, publicat en «Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung», part II, quad. 1 (Insbruck, 1886), pp. 236-275.

(3) El segon (glosa a l'usatge 91, *Auctoritate et rogatu*, foli cxxviii, col. 1.ª de la obra de l'Amorós) esmenta una constitució feta en les Corts que Pere III celebrà a Cervera, i al·ludint a aquest sobirà, que va morir en 1387, diu *nunc regnantem*. El seu treball fineix en l'usatge 138 (*De intestatis*) i el d'en Montjuich a l'usatge 128 (*Item statuerunt quod si aliquis*).

(4) Alfons IV, en lletra de 17 de decembre de 1430, digué a Lleonart de Vallseca que volia veure la obra que'l pare d'aquests, Guillem de Vallseca, ha feta sobre los Usatges e constitucions de Cathalunya (Arx. Cor. Aragó, reg. 2.686, foli 179 v.). En la obra de l'Amorós, les gloses d'aquest jurisconsult fineixen després de l'usatge 139-140 (*Unaquaeque gens-Privilegia*) i la indicació del 141 (*Solidus aureus*), o sigui en el mateix lloc en que fineix la glosa ordinaria.

(5) Els va escriure en temps del rei Martí (1396-1410), al qual fa al·lusió en la glosa de l'usatge 34 (*Qui fallerit*, f. xcvi, col. 1.ª de l'esmentada obra) al citar unes pragmàtiques *Domini regis nunc regnantis*. En la glosa al 23, *Omnes homines* (el 1.er), com fa observar en Ficker, posa per exemple de requeriment per a *firma de directe*, una lletra redactada en 1401, del bisbe de Vich, com a senyor directe o alodial de Bellpuig, al seu feudatari senyor útil del castell d'aquest nom, el noble Aimeric de Centelles (f. xxxii, col. 1.ª de la mateixa obra, en la qual les gloses d'aquest jurisconsult fineixen a l'usatge 36, *Qui solidus*).

(6) Les gloses d'aquests quatre jurisconsults van esser estampades, com ja s'ha indicat, en l'obra de l'Amorós a continuació de la *glosa ordinaria* de cada usatge i, en son cas, després de l'*extraordinaria*.

d) *Els comentaristes i historiadors*

A mitjans de la XIV^a centuria, Jaume de Marquilles va escriure els copiosos comentaris dels Usatges exclusivament, essent estampats al començar la centuria següent ⁽¹⁾. Molts juriconsults escrigueren comentaris o gloses que no han sigut donats a l'estampa ⁽²⁾ o s'han perdut, i tots els tractadistes de dret català els comenten al tractar de les institucions a les quals es refereixen. L'Oliba ⁽³⁾ és el primer que en treball portat a l'estampa va tractar, des del punt de vista jurídic, de la formació, objecte i aplicació dels Usatges. Breument se'n ocupà el perpiñanès Andreu Bosch ⁽⁴⁾ i en parlaren tots els historiadors de Catalunya i Rosselló, essent D. Pròsper de Bofarull ⁽⁵⁾ autor d'una errada en la qual gairebé tots incorregueren respecte l'assamblea on es van formar els primitius usatges. En Giraud ⁽⁶⁾ s'ocupà d'aquesta formació i del caràcter dels preceptes que contenen i va publicar el text llatí del manuscrit de París núm. 4,671 amb variants segons el 4,673. Els Srs. Marichalar i Manrique ⁽⁷⁾ en tractaren amb alguna amplitud i reproduïren el text, també llatí, de la impressió de l'Amorós. Va esser l'Helfferrich ⁽⁸⁾ qui va iniciar noves investigacions les quals en Julius Ficker ⁽⁹⁾ va portar per un nou, interessant i profitós camí seguit per en Hermann Fitting ⁽¹⁰⁾ i, a vegades amb delit de contradir en Ficker, pel professor de la Universitat d'Amsterdam Max Conrat ⁽¹¹⁾. D. Benvingut Oliver ⁽¹²⁾ va escriure ampliament sobre la formació dels Usatges, dels principis en els quals es basen, d'alguns dels seus manuscrits i edicions i de les seves observàncies i transcendència. D. Josep Coroleu ⁽¹³⁾, en l'any 1891, va publicar un estudi dels elements constitutius dels Usatges, del respectiu contingut, dels afegits als primitius, d'alguns manuscrits i dels comentaristes i en Josep Balari ⁽¹⁴⁾ va tractar ampliament

(1) Barcelona, Luchner, 1505.

(2) BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL (d. II, 18), *Glosae super variis usaticis Barcinone et Constitutionibus Cataloniae Guillelmi Praepositi, Guillelmi de Podio, Bernardi Ceva, Petri Despens, Bertrandi, Jacobi Calveti, Bernardi Rovira, Raymundii Vinaderii, Raymundi Ballesteri, Berengarii Vives. — Consilium super usaticum «Auctoritate et rogatu» dels mateixos juristes. — In aliquos Usaticos Barcinone D. Pegera, Guillelmi de Vallesica, Petri Catani et aliorum.*

En els Usatges del manuscrit de l'Arxiu Municipal de Càller hi ha dues gloses (a més de les d'en Callís i dels dos Vallseca) d'en Jaume Arolas, *Espera en Deu Cardona (Cardoni)*, P. Colomer (*de Columbario*), Dabria (*Daysa?*), Guillem Erols, *Jaume des Far (de Faro)* i Bonanat de Pera (*de Petra*).

(3) *De actionibus* (Barcelona, 1606), Pars I, lib. III, cap. 2.ª, ns. 9, 10, 11, 16 i 17; cap. 3, ns. 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 75. Ib. ad § *Item si quis*, n. 15; Ib. ad § *Ex maleficiis*, n. 27.

(4) *Sumari, index o epitome dels admirables y nobilissims títols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* (Perpinyà, 1628), pp. 514-516.

(5) *Los Condes de Barcelona vindicados*, II, 98-101.

(6) Op. cit.

(7) Op. cit., VII, 221-285.

(8) Op. cit.

(9) No's refereix als Usatges un altre treball que'l mateix Ficker va publicar l'any 1888.

(10) *Ueber neue Breitage zur Geschichte der Rechtswissenschaft im früheren Mittelalter* en «Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte» (secció de dret romà), VII, any 1886.

(11) *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter*, 1.^a part (única publicada, Leipzig, 1891), cap. 29, pp. 466-471.

(12) *Código de las costumbres de Tortosa* (Madrid, 1876), I, cap. 9.

(13) Op. cit.

(14) *Orígenes históricos de Cataluña*, pp. 453-466.

de la formació i dels elements que en el seu concepte els constitueixen; és, però, de plànyer que tots dos desconeguessin de la manera més absoluta els treballs de l'Helfferrich i d'en Ficker, d'aquest principalment. El mateix defecte es nota en les histories generals del dret d'Espanya ⁽¹⁾. En la col·lecció *Cortes de Cataluña* que publica l'Academia de la Historia, precedeixen unes *Observaciones preliminares* escrites pel P. Fidel Fita i D. B. Oliver, en les quals s'historia breument la formació dels Usatges i s'expressen els manuscrits que varen cotejar amb el text del llibre anomenat *Usatges de Ramón Ferrer* que publiquen ⁽²⁾.

En l'ANUARI d'aquest INSTITUT corresponent a 1907, Mossèn Josep Gudiol va publicar segons hem dit el text català contingut en el manuscrit del Museu Episcopal de Vich amb diverses notes.

En el mateix ANUARI l'autor del present treball va continuar algunes indicacions de manuscrits d'Usatges i indicacions diverses relatives an ells i en el següent ANUARI, a l'ocupar-se dels *Juristes y Jurisconsults catalans dels segles XI, XII y XIII*, va donar compte dels treballs d'en Julius Ficker i d'en Max Conrat.

Darrerament, els Srs. Abadal i Vinyals i Valls i Taberner, en llur esmentada publicació, fan precedir el text que publiquen d'una introducció en la qual tracten d'esbrinar l'origen de cada un dels Usatges, fixant-se especialment en l'obra d'en Ficker i presenten la *literatura* o bibliografia dels mateixos.

ELEMENTS PER A DISTINGIR L'ORIGEN DELS USATGES QUE NO TENEN PROCEDENCIA DETERMINADA

Quan s'han estudiat pregonament els Usatges, l'objecte i l'estil de cada un, revelen, gairebé sense temor d'errar, quins són els primitius o originaris i quins ne són posteriors.

L'objecte dels primitius ha d'esser el que va donar lloc a la formació d'aquest Còdic i en constitueix la finalitat: reformar i completar les lleis godes o siguin les del *Forum Judicum*, de manera que corresponguessin a l'organització d'aquella societat ben diferent de la goda i no fossin causa de la impunitat dels delinqüents i d'una gran crueltat amb ells. Ho va dir ben explícitament l'anònim autor d'un dels proemis posats als Usatges ⁽³⁾: *Dominus Raymundus Berengarii... vidit et cognovit quod in omnibus causis et negotiis ipsius patriae, leges goticae non possent observari et etiam multas querimonias et placita quae ipsae leges specialiter observabat non gaudebant, laudo et consilio suorum proborum hominum una cum prudentis-*

(1) D. Eduard de Hinojosa, en el treball *La reception du droit romain en Catalogne* («Mélanges Fitting», II, 401) cita els treballs d'en Ficker i d'en Conrat.

(2) Recordi's també lo que hem dit en notes anteriors.

(3) Numerat com usatge 3.er, *Cum dominus*.

sima et sapientissima conjuge sua Adalmoda, constituit et missit usaticos, cum quibus fuissent omnes querimoniae et malefacta in eis inserta, districtae et placitatae et judicatae, ordinatae seu etiam emendatae et vindicatae. L'usatge 81 (*Judicia Curiae*), obra també d'un jurista, indica el gran buit que's sentia amb les lleis godes per no tractar de les relacions entre vassalls i senyors, o sigui per no contenir res del feudalisme: *quia leges... judicant nempe omnes homines equaliter. Nihil vero judicant inter vassallum et seniore, quia in legibus non invenitur hominaticum* ⁽¹⁾ *et idcirco facienda sunt secundum usaticum.* Segons el mateix Usatge, els juis de la Cort o tribunal i dels Usatges deuen esser acceptats i observats de bon grat per haver sigut donats en atenció a la severitat de la llei ⁽²⁾: *judicia curiae* ⁽³⁾ *et Usatici gratis debent accepti esse et secuti, quia non sunt missi, nisi pro severitatem legis,* i els Usatges 13 (*Rusticus interfectus*) i 119 (*Solidos de compositione*) consignen, d'una manera expressa per als casos que regulen, l'afebliment de les lleis del *Forum Iudicum*. A l'omplir el buit que respecte del feudalisme resultava de les lleis godes, es volgué deixar ben assentada la supremacia del *princeps* i aquest degué esser propòsit del·liberat i ferm de Ramon Berenguer i dels tres jutges ⁽⁴⁾ que intervingueren en la formació dels Usatges.

En quant a l'estil, els Usatges originaris o primitius es caracterisen per llur brevetat i redacció nerviosa i no gaire correcta. Res d'ampulositat ni de divagacions didàctiques.

No tots els Usatges, però, que corresponen a l'esmentat objecte, amb llur duplictat, i es distingeixen per l'estat que s'acaba d'expressar, han arribat a nosaltres tal com van esser primitivament redactats. Suposa una adició la referencia que en pretèrit contenen alguns usatges de Ramon Berenguer i Almodis com autors d'aquells ⁽⁵⁾.

Un mot, ell sol, ja és revelador de posterioritat o d'haver sigut retocats els Usatges en els quals es troba: el de *curia*.

En els Usatges verament originaris, per a designar el tribunal, s'emplea la paraula *placitum* i al pledejar o pendre part en un juí, se l'anomena *placitare*; essent notables i decissius en aquest sentit el 24 (*Placitum mandatur*), 25 (*Placitare*) i 26 (*Placitum judicatum*). Com diu En Balari ⁽⁶⁾, el nom *curia* és el darrer que's va donar als tribunals en temps dels comtes de Barcelona; no's troba

(1) L'homenatge que caracterisava el vincle feudal.

(2) La llei goda conforme diuen tots els glosadors i comentaristes.

(3) Aviat tractarem de la importancia de l'ús de la paraula *curia*.

(4) Indubtablement assessors. Un d'ells, Ponç Bonfill March, s'intitolava *judex palatii*.

(5) En Balari (op. cit., 457 i 458) cita com model d'usatge originari el 64 (*Quoniam per iniquum per continer referencia a temps present a Ramon i Almodis (Quoniam per iniquum principem et sine veritate et sine justitia, perit omne tempore, terra et habitatores eius: propterea supra dicti principes decernimus atque mandamus ut omnes principes qui in hoc principatu sint);* és indubtable, però, que la seva redacció ampulosa i doctrinal és ben diferent de la dels usatges originaris. Es tracta d'un precepte de Pau i Treva desfigurat per algun jurista o mer copista que posà l'esmentada referencia en temps present, com a altres usatges es posà en pretèrit empleant les mateixes paraules *supra dicti principes* o altres consemblants. Notoria seria la seva posterioritat si fos cert lo que afirma en Balari (p. 34) de que fins més endavant de Ramon i Almodis no's va usar la paraula *principatus*.

(6) Op. cit., 361 i 459.

en cap document anterior al XII^{en} segle i en l'Arxiu de la Corona d'Aragó apareix per primera volta sota Ramón Berenguer IV. En conseqüència, tots els Usatges que anomenen *curia* al tribunal del comte de Barcelona, si no són posteriors (la qual cosa es discernirà per llur llengua i objecte) van sufrir una modificació.

Tampoc deuen esser del temps de Ramón i Almodis aquells que parlen de ciutadans i burgesos i els equiparen per determinades circumstancies a l'home d'armes o *miles*. No estava allavors tan avançat el concepte que després mereixeren els habitants de ciutats i llocs que'ls hi eren adherits.

Si els proemis, per llur redacció, no fessin molt evident llur adicionalitat, aquesta circumstancia resultaria del fet de que en els *Cum dominus* i *Haec sunt usualia* ⁽¹⁾ es qualifiqui Ramón Berenguer de *comes vetus*, ja que essent aquest qualificatiu, com En Balari va demostrar ⁽²⁾, de completa equivalencia al de *Major* i designatiu d'esser el referit comte el primer del seu nom, no se li va poguer donar abans d'haver-hi un altre comte Ramón Berenguer; i si és cert, com el mateix escriptor afirma, que fins al regnat de Ramón Berenguer IV no's va aplicar al primer dels comtes d'aquest nom l'esmentat qualificatiu, resulta que'ls dos citats proemis no són anteriors al segle XIIe, ja bastant entrat.

Pot esser prova de posterioritat un element topogràfic que's troba en dos usatges i que s'ha de posar en relació amb el límit inferior dels estats de Ramón Berenguer I. Ens referim al port de Salou i al riu Francolí: és clar que per les conquestes d'aquest comte pot esser del seu temps aquesta referencia, però lo insegur del seu domini sobre l'encontrada on es troben aquells port i riu, fa decantar a creure que's tracta d'una referencia feta amb posterioritat.

No ho és, com s'ha suposat, la circumstancia de parlar d'unses, mancusos i morabetins d'or de Valencia, per tal que aquestes monedes, que eren imaginaries i portaven llur origen i nom de les paries satisfetes pels arabs als comtes de Barcelona, eren molt usades en temps de Ramón Berenguer I ⁽³⁾.

Com medi auxiliar de formar concepte, existeix un element poderós, fins avui no utilitzat. El manuscrit 4,792 del fons llatí de la Biblioteca Nacional de París que, per les seves forma, escriptura i dibuixos, per força s'ha de considerar com el més antic dels contentius d'Usatges. En Baluze, a qui va pertànyer degué adquirir-lo d'en Marca i aquest el devia tenir en son poder per haver-lo sostret d'algún arxiu o biblioteca de Catalunya. Encara inèdit, passà desapercebut, sens dubte perque comença amb un passatge curt d'una obra de Boeci i perque el primer mot és el nom d'aquest escriptor ⁽⁴⁾, i ens és grat el poder

(1) Numerats com usatges 3 i 4.

(2) Op. cit., 418 i 459.

(3) Vegi's Salat, *Pruebas de las monedas de Cataluña*, p. 38; Balari, op. cit., 665 i 667, i Botet, *Les Monedes Catalanes*, I, 40 i 45, i els documents que citen.

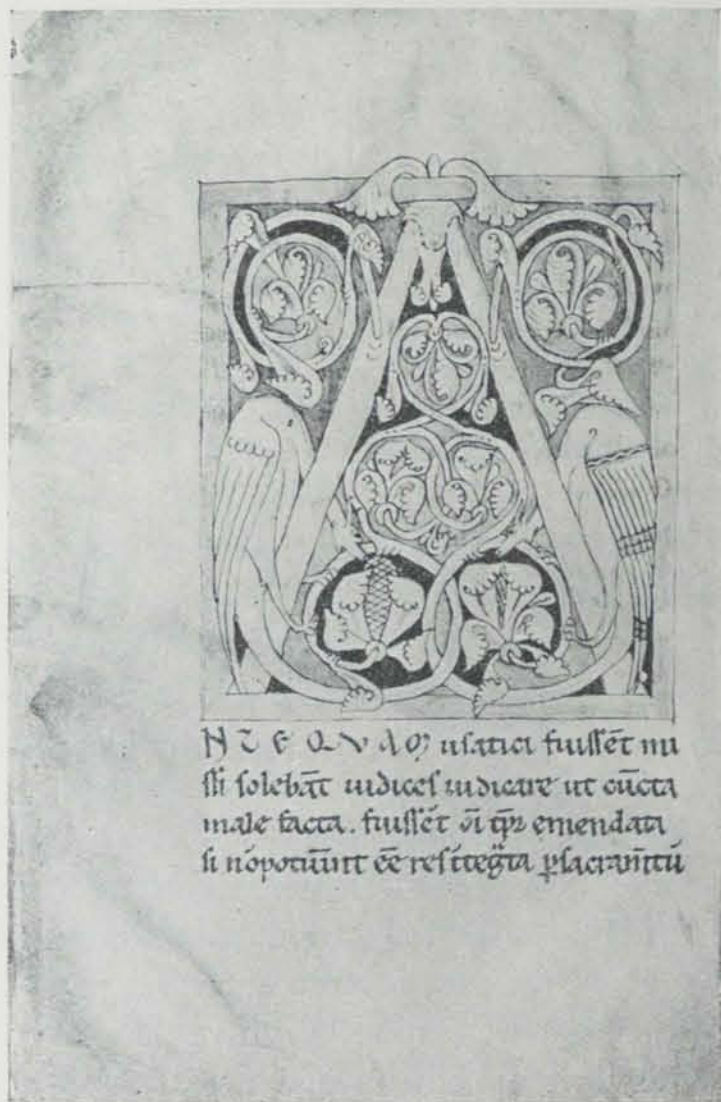
(4) A proposta nostra i amb la mediació de D. Joaquim Miret i Sans, la secció de l'INSTITUT que publica aquest ANUARI n'obtingué una copia fotogràfica.

donar-lo a conèixer com a base de profitosos estudis. Es un petit volum ⁽¹⁾ en pergami el qual, per la semblança dels caràcters del seu contingut amb la lletra del *Libre dels feus* i del cartolari *Libre dels feus de Cerdanya* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, podria ésser reputat com del XII^m segle, però que per contenir algunes disposicions que sens dubte són de Jaume I, cal referir-lo al segle XIIIe, encara que no més enllà de la seva primera meitat.

El passatge de Boeci no ocupa més que'l foli I. El següent comença amb les paraules *incipiunt capitule liber* (sic) *usatici*, a les quals segueixen un índex de 104 capítols i després, amb alguna separació, les paraules *vim vi repellere*

le | ges et jura concedunt | Omne enim quod sit contra | ius inutile in casum | habetur ⁽²⁾, clàusula que correspon a un temps més avançat que'l dels primitius Usatges, perquè la paraula *leges* es refereix indubtablement a les lleis de Catalunya i la *jura* als drets romà i canònic.

Per una errada material de col·locació, tot seguit després de l'índex i, per tant, abans del primer proemi-usatge, hi ha l'usatge *Solidus aureus*, que és el 141 de les numeracions contingudes en la obra d'en Marquilles ⁽³⁾ i en les compilacions generals segona i terça. Segueix al foli 3 v. una bellíssima caplletra romànica i el començament del primer proemi-usatge; lletra i començament que, tingut compte de llur importància per a fixar l'època del manuscrit i donar-ne un concepte exacte, reproduïm.

Hic est A. usatici fuisset nu
lli solent iudicet iudicare ut cuncta
male facta fuisset si tunc emendata
si non potuerunt esse restituta placuerunt

104 capítols indicats en l'índex són continuats en el text seguint el mateix ordre. Els primers 96 són numerats i després del 96, que és l'usatge 139 (*Unaquaeque gens*), amb el paragraf *Privilegia*, que en les compilacions generals i en els comentaris d'en Marquilles figura com usatge especial numerat

(1) 17 x 11 centímetres.

(2) Les lleis i els drets concedeixen repelir la força amb la força. Doncs, tot el que sigui contra dret és inútil en el cas del qual es tracta.

(3) Els dos índexs i foli CCCLIX v. No existeix en l'estampació de l'Amorós.

140, hi ha l'advertència *Hic expliciunt usatici a sepedicto comiti instituti*, paraules que també es troben (o les *expliciunt usatici*) en la major part dels altres manuscrits d'Usatges i en l'obra de l'Amorós ⁽¹⁾.

Els esmentats 96 capítols, juntament amb el no numerat *Solidus aureus*, del qual ja s'ha parlat, contenen els usatges que en els comentaris d'en Marquilles i les compilacions generals de Catalunya, porten els números 1 a 141, contenint a voltes un capítol, disposicions que en els dos treballs expressats i en l'estampació de l'Amorós figuren com usatges independents, i alguna altra volta una disposició que en les mateixes publicacions figura com un sol usatge, apareix com formant-ne dos. Formen, per exemple, un sol capítol els tres proemis-usatges *Antequam usatici*, *Cum dominus* i *Haec sunt usualia*, i llur redacció difereix bastant de la que's troba en la generalitat dels altres manuscrits, en la estampació de l'Amorós i en les compilacions generals. Manca, però, el titolat Usatge 63 (*Constituerunt etiam*), que no és veritable usatge, sinó un precepte de Pau i Treva que l'autor del manuscrit va tenir en aquest concepte. Ara's pot afirmar que la seva inclusió en el *Llibre dels Usatges* fou posterior als jorns en els quals dit manuscrit es va formar; i ésser molt probable que s'executés quan es va fer l'adició amb els molts textos que en les compilacions generals i en altres llocs estan numerats com usatges posteriors al 140, que és el darrer del manuscrit del qual parlem.

En ell, després dels 96 capítols numerats en el text i, per tant, després de l'advertència de finir els Usatges, hi ha en primer lloc altres 8 capítols numerats en l'índex però no en el text i que són els usatges 145 (*Precipimus*), 146 (*Statuerunt etiam*, l'últim d'aquest començament *Si dominus*), 148 (*Si quis testamentum*), 147 (*Vidua*), 149 (*Si quis bajuliam*), 150 (*Si senior fatigaverit*), 151 (*Si quis acceperit*) i 152 (*Castrum*); circumstàncies, les de no ésser numerats en el text com capítols d'usatges i d'ésser posats després de l'advertència de finir els Usatges, que s'hauràn de tenir en compte al discernir respecte l'origen d'aquests preceptes. En segon lloc es continúen diverses lleis del *Forum Judicum*, ço és: 9 de relatives a testimonis i altres proves en el juís; 1 de testaments; 1 de formació d'escriptures; 3 de donacions; 2 de permuta i venda; 10 de delictes i llurs penes; 2 d'assil; 3 de la divisió de la cosa posseïda en comú; 1 de la interrupció de la possessió trentenaria; 1 que autoritza la mort al lladre en certs casos; 5 del títol 1.er del llibre IV sobre graus de parentiu; totes les del títol 2.^{on} (*De successionibus*) del mateix llibre; 3 del títol 3.^r (*De executantibus hominum partus*) del llibre VI; 2 del títol 6.^e (*De pignoribus et debitis*) del mateix llibre, i 5 del títol 4.^t (*De contumelio, vulnere et debitatione hominum*) del llibre V. En molts manuscrits i en les compilacions generals, tres d'aquestes lleis apareixen continuades com usatges: 153 (*Res in contentione*), 159 (*Si quis inscio*) i 164 (*Homi-*

(1) Al mateix lloc fineixen la glosa ordinària i les gloses d'en Guillem de Vallseca.

cide), encara que'l darrer està molt adicionat amb prevencions tretes de diverses fonts, inclosa la del mateix *Forum Judicum*. Altres inspiraren usatges també addicionals.

No's cregui, però, que tot ço que s'acaba d'exposar amb referencia al manuscrit 4.792 de París, dongui una regla general per a determinar quins són els usatges originaris i quins els addicionals: usatges compresos en els 96 capítols numerats del manuscrit, són addicionals i, en canvi, alguns que s'hi ometen han d'esser reconeguts com originaris. Tampoc, en general, respecte de molts l'origen directe dels quals no's pot fixar, es pot fer més que una afirmació de probabilitat.

Després d'aquests precedents es poden individualitzar les indicacions d'origen i procedencia.

I. USATGES QUE S'HAN DE CONSIDERAR COM COMPLETAMENT PRIMITIUS ⁽¹⁾

El 2.^{on} (*Homicidium et cugucia*) ⁽²⁾, el qual ordena que l'homicidi i dany corporal o contra l'honor de la persona, siguin esmenats segons les lleis i les costums (*mores*), ço és, com diuen Montjuich i Callís, segons les lleis godes modificades per les costums. L'usatge *Ut qui interfecerit* (que en les compilacions generals es descompón erroniamment en el segon paragraf del proemi-usatge 4, *Haec sunt usualia* i l'usatge 5, *De vasvasore*, amb el seu incís *militem vero*) que fixa l'esmena per la mort i les ferides de vescomte, comitor, vasvassor, home d'armes (*miles*) i llurs fills.

El 6.e (*Si quis se misserit*), que pena els danys causats a la persona del *miles*.

El 7.e (*Aguait encals*), que fixa l'esmena deguda per la sorpresa o persecució de cavaller i per assalt de castell.

El 8.e (*Filius miles*), determinatiu de l'edat fins a la qual el fill del *miles* serà esmenat com son pare.

El 9.e (*Miles vero*) preceptúa que no sigui esmenat com a *miles* aquell que pert el *dret de cavalleria* i determina les circumstancies per les quals es pert la qualitat d'home d'armes (*miles*).

Els 11 (*Judei cessi*), 12 (*Bajulus interfectus*) i 13 (*Rusticus interfectus*), que tracten de l'esmena per mort, ferides o debilitació del jueu, batlle i rústic que no tinguin altra dignitat que la d'esser cristià.

Els 14 (*Si quis aliquem percusserit*) i 15 (*Si quis aliquem quolibet*), que fixen l'esmena en cas de colps, segons el resultat d'aquests.

Els 17 (*Si quis aliquem*), 18 (*Si quis impulerit*), 19 (*Si quis alicui spuerit*), 20 (*Si quis alicui criminalem*) i 21 (*Malefacta*), que la fixen per la percussió del cos i la seva empenta, la calumnia i els danys causats als serrains captius.

(1) Amb petites salvetats de detall que no's poden precisar.

(2) No existeix en alguns dels manuscrits d'Usatges i en altres és part del proemi *Antequam*.

El 22 (*Unaquaeque mulier*), que determina la qualitat de la dona per l'efecte de l'esmena que se li deurà.

El 23 (*Omnes homines*), amb tot i parlar d'unces d'or de Valencia ⁽¹⁾, que fa obligatoria la *firma de directe* a favor del senyor.

Els 24 (*Placitum mandetur*), 25 (*Placitum vero*) i 26 (*Placitum judicatum*), per referir-se als judicis amb el nom *placita*, usat encara en temps de Ramón Berenguer I i a la manera de procedir i resoldre (*placitare*).

El 27 (*Batallia judicata*), encara que parla de morabetins d'or de Valencia ⁽²⁾, que tracta de la fermesa que s'havia de donar abans del combat judicial.

En el 28 (*De omnibus namque*), que tracta de les firmes de dret i penyores que s'han de donar abans dels juís, l'objecte i la paraula *placitum* indiquen coetaneïtat a Ramón Berenguer I, però la redacció sembla esser un xic posterior.

Els 29 (*Magnates*) i 30 (*Si quis contradixerit*), que tracten de l'ocupació (*empara*) del castell, quan no's *firmi de dret* en poder del senyor i quan la potestat d'aquest sigui negada pel qui li està sotmés.

El 31 (*Si a vicecomitibus*), que autoritza al senyor per a donar novament en feu a qui voldrà la cosa del feudatari mort intestat i sense hereus directes (*sine legali conditione*).

El 32 (*castlani*), que prohibeix al castlà posar un sotscastlà en el castell sense llicència del senyor.

El 33 (*Si quis aliqui suum feudum*), que autoritza al senyor per a apoderar-se del feu alienat sens el seu consentiment o assentiment, encara que, per la seva redacció i perquè concorda amb diversos capítols de les *Consuetudines feudorum*, es pot dubtar de si és verament originari o un poc posterior a Ramón Berenguer I.

El 34 (*Qui fallerit hostes*), que sanciona la obligació del feudatari de concòrrer a les hosts i cavalcades del senyor.

El 35 (*Qui viderit seniozem*), que puneix el vassall que manca al jurament i als serveis deguts al senyor.

El 36 (*Qui solidus*), el qual també sanciona els esmentats serveis i, a més, fa obligatoria per al senyor la defensa del vassall.

El 37 (*Qui seniozem suum in bello*), que pena al qui desampara el senyor o no li dona adjutori en la guerra, amb la perduda de tot el que té per ell. Es l'adaptació a la dependència d'un senyor de la llei 4.ª, títol 3.er, llibre V del *Forum Judicum*.

Els 38 (*Qui ira ductus*), 39 (*Qui seniozem suum depexerit*), 40 (*Qui se sciente*) i 41 (*De aliis namque*), que castiguen el vassall que desafii o menspreui el senyor, manen entregar en mans del senyor perquè aquest en fassi el què vulgui, aquell

(1) Vegi's lo corresponent a la nota 3 de la pàg. 371.

(2) Vegi's lo corresponent a la nota anterior.

que conscientment mati o injuriï el senyor o son fill o faci adulteri amb la seva dona, i ordenen que pels demés danys que's poden esmenar el vassall firmi de dret.

El 42 (*Potestatem de suo castro*), que declara *bausator* (traïdor) el que contradigui la potestat o vagi contra la firma de dret posada en poder del seu senyor.

El 47 (*Cunctum malum*), que ordena l'esmena de tot mal fet pel vassall al senyor i per aquest al primer.

El 48 (*Omnes homines a vicecomitibus*), segons el qual tots els homens, des dels vescomtes fins els homens d'armes més inferiors, han de jurar fidelitat a la potestat (sobirà).

Els 49 (*Sacramentum*), que preceptúa la manera de fer tot jurament; 50 (*Omnes homines senioribus suis*), que obliga al vassall a jurar que tindrà per just el que's resolgui en el judici (*placitum*) i no al senyor; el 51 (*Judei*), segons el qual els jueus han de jurar als cristians i aquests mai a aquells; els 52 (*Sacramenta rustici*) i 53 (*De aliis namque*), que estableixen fins a quina entitat serà cregut el jurament del rústic, segons les circumstàncies que en aquest concorrin ⁽¹⁾; el 54 (*Senex miles*), que tracta del mateix jurament lliberatori quan l'home d'armes (*miles*), per la seva vellesa, no pugués anar al combat judicial, i el 55 (*Alii quoque milites*), segons el qual tot *miles* que des de l'edat de 20 anys fins als 60 hagués jurat i fos inculpat de perjur haurà d'anar al combat judicial.

El 57 (*Fevos*), que fa obligatori per al *miles* que tingui fèu, sostenir amb jurament i combat la negativa de tenir-lo com aital fèu, i que tracta de la reclamació de la feudal per aquell que no la posseeix.

El 58 (*Si quis alicui homini*), que estableix l'esmena pel fet de rebatre una arma contra determinat subjecte.

El 59 (*Si quis vulneraverit*), relatiu a l'esmena per mort o ferida al cavall que porti genet o sigui conduit de la mà per un home.

El 67 (*Item statuimus ut si quis*), que parla de *placitum* i puneix a qui no compleix lo promès al seu senyor i al qui reincideix en l'incumpliment.

El famosíssim 68 (*Princeps namque*), encara que té el seu precedent en una llei del *Forum Judicum* ⁽²⁾, pel seu llenguatge i la seva transcendental finalitat s'ha de considerar com originari. Mana a tothom que vagi en ajuda del Príncep quan es trobi assetjat pels enemics o aquests vinguin de terres estrangeres.

El 70 (*Communiaie*), que sanciona els contractes entre homens d'armes per a guerregar.

El transcendentalíssim 93 (*Ex magnatibus*), que fixa d'una manera ben propia de l'època la sobirania del Príncep, al qual atribueix la més alta administració de justícia i la construcció de castells i llurs complementaris.

(1) Encara que aquests usatges parlen de monedes de Valencia no s'han de tenir per posteriors. Vegi's lo corresponent a la nota 3 de la pàg. 371.

(2) Títol 2 (*De hiis qui ad bellum non vadunt*), llibre IX.

El 94 (*Quia justitiam*), que declara esser propi de les potestats fer justícia en els grans crims, i 95 (*Mulieribus autem*), que aplica a les dones l'anterior precepte i conté una consideració general respecte l'administració de justícia.

Els 100 (*Si quis de homicidio*) i 101 (*De compositione*), que tracten del que s'ha de fer amb els homicides i de la composició en l'homicidi.

Els 103 (*Si quis adiquod malum*) i 104 (*Si quis homines*), que tracten de lo procedent quan l'ofès pren la justícia per la seva mà.

El 106 (*De bajulibus*), que declara obligatoria la prova caldaria del batlle envers el seu senyor.

El 107 (*Rusticus si desempaaverit*), determinatiu del càstic al rústic que desempara lo que té per un senyor.

Els 109 (*De rebus*), 110 (*Similiter de rebus*) i 111 (*Si autem mulieribus*), que sancionen els drets d'exorquia (successió per senyor al *pagensius* que mor sense descendents) i de *cugucia*.

El 117 (*Rusticus vero*), que atribueix al senyor la propietat del tresor que'l rústic trobi.

El 118 (*Rusticus etiam*), prohibitiu per al rústic de vindicar el dany rebut en la seva persona o béns, sense la mediació del senyor.

El 119 (*Solidus de compositione*), que interpreta d'una manera benèfica la composició assignada per la talla d'arbres en una llei del *Forum Judicum*.

El 120 (*In bajulia*), narratiu dels drets del qui té batllia en feu i de la obligació que té el senyor d'ajudar-lo en plet i enguerra.

El 121 (*Si quis dixerit*), que tracta de la denegació de justícia pel príncep, bisbe o senyor seu.

Els 149 (*Si quis bajuliam*), que tracta de la venda o penyora de batllia o honor ⁽¹⁾ sense consentiment del senyor; 150 (*Si senior*), sobre l'esmena a la qual estarà obligat el batlle o home seu que nega el servei degut al senyor, i el 151 (*Si quis acciperit*), que prohibeix al vassall que algú ha pres per la seva defensa, que executi aquesta contra del seu senyor. Aquests són col·locats en el manuscrit 4.792 de París després de l'advertència *expliciunt usatici* i són atribuïts per en Marquilles a Jaume I; però en Ficker, en atenció al caràcter eminentment feudal dels tres i a que'l primer és complementari del 33 (*Si quis suum feudum*), els considera originaris, lo qual és d'acceptar, no obstant la opinió contrària d'en Conrat.

El 170 (*Si quis aliquem de bausia*), el lloc propi i adequat del qual era després del 45 i no juntament amb els tres anteriors, al mig de preceptes addicionals que d'usatges sols ne tenen el nom donat en la pràctica, no està enunciat en els comentaris escrits d'en Marquilles ni contingut en la obra *Antiquiores* estampada per l'Amorós; en Ficker, però, suposa que fan referència a aital usatge

(1) «Honores» praeterea appellata «beneficia» seu praedia, quae ad vitam viris nobilis assignabantur ad militare servitium, a quibus «feuda» postmodum profluxere. (Du Cange, *Glossarium*.)

algunes paraules de Joan de Montjuich al glosar el 45. Diu el mateix escriptor, que en alguns manuscrits restà la seva glosa i és de parer que algún copista el va ometre en l'esmentat lloc propi i que, per a esmenar la omissió, el va posar al final; opinió que fa verossímil el fet d'acabar molts manuscrits amb l'usatge 169, la qual cosa s'explica per no tenir res d'usatge els preceptes que en les compilacions generals i en algún altre lloc s'indiquen com usatges 171 a 174.

II. USATGES PRIMITIUS AMB MODIFICACIÓ O ADICIÓ POSTERIOR

El 16 (*Captus a curia*), que fixa l'esmena de qui, havent sigut pres per la Curia i posat en castell, se'n escapa.

El 43 (*Si quis in Curia*), que tracta del reptat de bausia pel seu senyor *in curia*. Amb ell està lligat el 44 (*Similiter si senior*) que obliga a la potestat (el príncep) a protegir a l'home d'armes (*miles*) vexat pel seu senyor.

El 45 (*Et si quis a potestate*), que tracta de la manera com *per iudicium curiae* es defensarà el pres per la potestat.

El 46 (*Similiter sit*) aplica el 45, del qual és, en realitat, un mer paragraf, al cas de tractar-se de magnats i dels seus homens d'armes.

El 69 (*Item statuerunt siquidem*), que tracta de les *exorquies* dels nobles, comença amb la referència en pretèrit a l'esmentat príncep i a la consignació de que el Príncep podrà fer de dites exorquies lo que a bé li sembli, i continua, com a raó d'aquest precepte, *quia quod principi placuit legis habet vigorem*, màxima treta de la Instituta i la reproducció de la qual evidència l'època, més moderna que la dels Usatges, en la qual fou rebut a Catalunya el dret justinià.

El 71 (*Bonum usaticum*), que prohibeix amb determinada sanció fer qualsevol mal al senyor, i el 76 (*Auctoritate et rogatu* 1.er), que tracten de les donacions universals i manera feudal de donar-les-hi fermesa, que són verament feudals, contenen igualment la referència en pretèrit a Ramón Berenguer i Almodis. El 79 (*Possunt etiam*) és complementari del 76 i amb ell està estretament lligat.

El 80 (*Iudicium in curia datum*), que parla de la fermesa dels juís de la *curia*.

El 81 (*Iudicia curiae*), que, a més de parlar dels juís de la *curia*, conté referències en pretèrit als esmentats prínceps

El 84 (*Stabilierunt supra dicti principes*), que afebleix les penes assenyalades en la llei 17, títol 1, llibre II del *Forum Judicum* per aquells que emplaçats en judici no compareixen, tant per la forma pretèrita amb la qual comença com per les paraules *causadica suo* que indubtablement són d'època més avançada que la de Ramón Berenguer I, s'ha d'entendre que se li va donar una nova redacció.

El 92 (*Constituerunt etiam* 2.^{on}) (1), que declara invàlides les querelles posades

(1) Del *Constituerunt etiam* 1.er en parlarem al tractar dels usatges que són capítols de Pau i Treva.

mutuament quan els querellants vingueren a homenatge, jurament de fidelitat o amistat, degué ésser adicionat amb les primeres paraules.

El 102 (*De omnibus hominibus*), que concedeix al senyor la terça part de l'esmena deguda al vassall, excepte els cavallers, a la referencia pretèrita a Ramón i Almodis hi ajunta la circumstancia d'usar la paraula *burguenses* que és reveladora d'un temps més avançat, essent probablíssim que a les primeres paraules *De omnibus hominibus exceptis militibus* hi fossin afegides les *scilicet de burgensibus et de bajulis atque rusticis, constituerunt sepedicti principes*.

El 112 (*Mariti uxores*), que tracta de la manera com la dòna acusada d'adulteri pel seu marit es defensarà per batalla o per prova caldaria, i de l'efecte de quedar convicta del seu crim; per la seva redacció i per parlar de ciutadans i burgesos, indica modificacions en un fons originari.

A la referencia en pretèrit a Ramón i Almodis del 124 (*Alium namque*) hi ajunta un llenguatge didàctic que no correspon al dels usatges primitius i que és propi d'un jurista desitjós de fixar els atributs i devers del sobirà, i esmenta la *curia*. A aquestes circumstancies s'ha d'afegir, com observa en Balari⁽¹⁾, la de qualificar-s'hi el mateix usatge de noble honest i útil (*Alium namque supradicti principes nobilem et honestum miserum usaticum quem illi tenuerunt et successoribus eorum tenere in perpetuum mandaverunt...*), car, com diu l'esmentat historiador català, aquests qualificatius han d'haver sigut posats per persona diferent de les que figuren com autors de l'usatge.

Els 125 (*Item constituerunt*), que dóna seguretat al reptador del seu senyor, imposant-li, però, la obligació d'evitar tot dany que's vulgui causar a aquest; el 126 (*Statuerunt etiam 2.^{on}*), el qual preceptua que en les contencions entre pares i fills, els primers seràn considerats com a senyors i els segons com a homens encomanats a les mans d'aquells; el 128 (*Item statuerunt*), que tracta de l'esmena que'ls magnats han de fer pels danys causats per fill seu; el 129 (*Statuerunt equidem*), que tassa la prova testimonial en plets entre cristians i jueus, i el 137 (*Constituerunt etiam 3.^{or}*), que regula els juraments en causes entre majors i menors, comencen tots amb la referencia a R. Berenguer i Almodis.

III. USATGES ADICIONALS QUE'S PODEN TENIR PER ORIGINALS

Els tres de caràcter judiciari que parlen de ciutadans i burgesos, o siguin els 10 (*Cives autem*), que posa en igualtat als ciutadans i burgesos al *miles*, el 56 (*Sacramenta burgensium*), que fixa el límit del jurament lliberatori pels *burguenses*, i el 56 (*Sacramenta burgensium*) que fa obligatoria la defensa en combat de peó pels *burguenses* quan el fet sobrepassi aquell límit.

Conté una referencia a Ramón i Almodis (*Sepe dicti principes*) en forma d'un

(1) Op. cit., 458.

ordenament diferent dels vers usatges, el 64 (*Quoniam per iniquum*), que con-
signa la fe i la confiança que s'han de tenir en el príncep. En Balari ⁽¹⁾, després
de fer avinent que les primeres paraules d'aquest text són una paràfrasi del ver-
sícul 3.er, capítol 10 de l'Eclesiàstic, les atribueix a Ponç Bonfill March, el qual,
per la seva qualitat de canonge, havia de conèixer la Bíblia; però l'istil inflat
i ampulós (ben diferent del que és general als Usatges d'indubtable origina-
rietat, i als acords de Pau i Treva del segle XI^a), denoten una època bastant
posterior.

El 116 (*Sarracenis*), que estableix variats premis a qui deturi a un sarraí
fugitiu i el retorni al seu amo, sembla esser posterior a Ramón Berenguer, perquè
parla del Francolí i sota l'esmentat comte no va esser ben efectiva la dominació
en les encontrades en les quals corra aquest riu.

IV. PROEMIS POSATS ALS PRIMITIUS USATGES I QUE COM A TALS SÓN CITATS

El 1.er (*Antequam Usatici*), que conté una breu relació dels sistemes penals
i provatoris vigents a l'esser formats els Usatges i la fórmula d'un jurament
lliberatori.

El 3.er (*Cum dominus*), continuació de l'anterior i que és un pròleg expli-
catiu de la causa de la formació dels Usatges i narratiu d'aquesta formació.

El 4.^{rt} (*Haec sunt usualia*), que, continuant referint l'esmentada formació,
enumera els personatges i els tres jutges que amb Ramón Berenguer i Almodis
concorren a la mateixa formació.

V. USATGES ADICIONALS QUE SON DISPOSICIONS DE PAU I TREVA O QUE EN PROCEDEIXEN

Els 60 (*Omnes quippe naves*), de seguretat marítima; el 61 (*Item statuerunt*
o *Statuerunt etiam*), de seguretat en el territori que volta a Barcelona; el 62
Camini et strate), de seguretat en els camins i que fou reproduït, substancialment,
per constitucions d'Alfons I, Pere I i Jaume I ⁽²⁾, i el 63 (*Constituerunt etiam*)
que no existeix en el manuscrit 4.792 de París i en el qual el *princeps* ordena
que tots els homens *eorum patria degentes* visquin en Pau i Treva i segons els
seus manaments i que facin guerra als sarraïns.

El 65 (*Simili modo*), que mana observar la treva feta pel sobirà i l'empara
per aquest posada a cosa de l'enemic *nisi fatigaverit se de directo in Principem*
ad consuetudinem ipsius curiae. Aquesta menció de la curia indica el caràcter
adicional del precepte.

(1) Op. cit., 451. En Coroleu, op. cit., creu veure en aquest usatge un trassumpte del cap. 28, vers. 15 del
Llibre dels Proverbis, del cap. 9, vers. 12 del *Llibre de la Sabiduria* i del cap. 22, vers. 12 de *Jeremies*.

(2) Academia de la Historia, op. cit., I, 60, 69, 73, 82, 91, 97, 104 i 114.

El 66 (*Moneta*), que en els índexs de les compilacions generals 2.ª i 3.ª s'indica com essent un apartat del 65 i que és prohibitiu de créixer o minvar el valor de la moneda, és un ver precepte de Pau i Treva la posterioritat del qual als Usatges originaris revela la paraula *curia* i la màxima pròpia d'època posterior, especialment per parlar de regne, *quod fides et iustitia et pax et veritas principis quibus omne regnum gubernatur et plus quam regnum valent*. A aquestes circumstàncies s'ha d'afegir l'expressada per En Balari ⁽¹⁾ de que els successors de Ramon Berenguer I, en un document de l'any 1078, parlen de l'aplicació a un falsari de moneda de les disposicions del *Forum Iuridicum* sense fer esment d'aquest precepte-usatge.

Els 72 (*Stratae et viae*) i 73 (*Rocas*) declaren esser de les potestats (sobirans) els camins públics, les aigües corrents, les fonts, els prats i les pastures, els boscos i garrigues, així com les roques (puigs rocosos a posta per a ésser fortificats), de tal manera que no s'hi puguin fer castell, església ni monastir sense llicència del príncep. Deriven de la Pau i Treva i recorden els títols 56, llibre II i 8 llibre V de les *Feudorum Consuetudines*, però deuen ésser originaris.

El mateix cal dir del 83 (*Si quis per treugam*) que obliga a l'esmena com si fos executat en temps de treva de Deu, l'aguait preparat durant ella per portar-la després a cap.

Els 91 (*Auctoritate et rogatu*), 96 (*Laudaverunt etiam*), 97 (*Item statuerunt prefati principes*) ⁽²⁾ són indubtablement preceptes de la reunió de Pau i Treva que Ramon Berenguer i Almodis celebraren a Barcelona l'any 1064 ⁽³⁾;

El mateix origen tenen, segons tota probabilitat, els 98 (*Omnia malefacta*), 99 (*Treuga data*) i 122 (*Omnes homines* 4.ª) que fixen l'esmena del doble de l'ordinari pels delictes comesos durant la Treva de Deu, manen observar la convencional, però no més que sota la pena *in simplum*, i fixa els jorns en els quals estarà en Pau i Treva aquell que reptarà a la potestat.

També degueren esser preses en l'esmentada reunió de l'any 1064, les disposicions de Pau i Treva que formen els nomenats usatges 130 (*Statuerunt etiam prefati principes*), 131 (*Similiter nempe*) i 132 (*Constituerunt etiam*) de l'acta de la reunió de la qual es el text català inclòs amb el primer dels epígrafs *Treva de nostre Senyor* a continuació del titolat usatge 173 (*Aquesta es la treva*) en les compilacions generals ⁽⁴⁾, com formant l'usatge indicat en el sumari numeral amb el n. 133. En els mss. llatins ⁽⁵⁾ el titolat usatge d'aquest número es un abreujat de l'acta esmentada.

(1) Op. cit., 677.

(2) Les compilacions generals 2.ª i 3.ª en el primer índex o sumari numerat dels Usatges, fan esment d'aquest darrer usatge 97, però no'n continuen el text.

(3) Any 1063 segons les compilacions generals. Per ésser any de l'Encarnació, es el 1064 de l'era actual. La circumstància de no trobar-se el contingut d'aquest i altres usatges en l'acte de la reunió d'aquell any, no vol dir que no hi fossin acordats. L'acta deu ésser incompleta, com ho és la del Concili de Girona que més endavant citarem.

(4) Títol 11, llibre X, volum I de la 3.ª compilació.

(5) Inclosos els de l'Arxiu de la Corona d'Aragó procedents de Ripoll, no el núm. 1 de la col·lecció de còdics i el seu duplicat.

El 172 (*Cunctis pateat*) és l'acord pres en la reunió que Ramon Berenguer III i el Bisbe d'Elna van tenir l'any 1118.

Els ja esmentats 173 (*Haec est pax o Aquesta es la treva*) es l'acta de la segona reunió celebrada a Tuluges ⁽¹⁾, i el 174 (*Tregua Domini o Treva de nostre Senyor*, segon d'aquest epígraf) conté els acords de Pau i Treva del concili de Girona ⁽²⁾ celebrat l'any 1068 i de la reunió que va tenir lloc a Vich en el mateix any segons el text publicat per en Baluze ⁽³⁾, però que, segons el publicat per en Villanueva ⁽⁴⁾, fou en el pontificat de Berenguer de Rosanes que va començar en 1075 i acabà en 1099 ⁽⁵⁾.

Cal fer avinent que en molts dels manuscrits d'usatges, en lloc de l'acord de Pau i Treva numerat com usatge 173, n'hi ha un altre de la mateixa classe que en el manuscrit català de l'Escorial publicat per l'Academia de la Historia porta l'epígraf *De pau qui es confermada de bisbes e dabats* i que en el, també català, del Museu Episcopal de Vich porta el *Del Consili de Gerona*. Després de l'acord *Haec est treva*, segueix un altre que en els dos manuscrits que acaben d'ésser esmentats porta, també, l'epígraf *Del consili de Gerona*.

VI. USATGES ADICIONALS DE DIFERENTS PROCEDENCIES, TRETS D'UNA COL·LECCIÓ JURÍDICA

S'ha d'acceptar l'opinió d'en Ficker segons la qual tots els usatges procedents de Sant Isidor, de les *Petri Exceptiones*, de col·leccions canòniques i del Breviari, foren trets d'una de les moltes col·leccions jurídiques, especialment de les fetes pera l'us del clericat, la vulgarització de les quals pel migdia de França i per Italia està comprovada i que forçosament degueren ésser conegudes a Catalunya. Lo mateix s'ha de dir en quant a concordancies amb capitulars i, amb moltes probabilitats, de lo que s'ha consignat com pres del Concili de Clermont.

a) Usatges procedents de Sant Isidor

Oliba ⁽⁶⁾ ja assenyalà aquesta procedencia.

Hi ha en primer lloc l'usatge 139 (*Unaquaeque gens*) amb el seu últim incís

(1) Datada per Baluze en l'any 1045; per Aguirre, Labbé i Cossart i per Huberti en 1065, i per Brutails (*Etude sur la condition des populations rurales du Roussillon au Moyen Age*, p. 291), seguint les raons donades per Pierre Puiggari, en 1027. No's pot admetre la de 1065 perque va tenir per objecte l'ajustar les seves disposicions al bisbat de Barcelona la reunió que, celebrada en aquesta ciutat, porta en les compilacions generals de Catalunya la data de 1063 de l'Encarnació o sigui el 1064 de la Nativitat fixada definitivament pel P. Fidel Fita (*Cortes y Usajes de Barcelona. Textos inéditos en «Boletín de la Real Academia de la Historia», XVII, 385*), en vista del manuscrit que's conserva en l'Escorial, i conté la copia de l'acta de l'original llatí.

(2) Acords indicats en un paragraf final de l'acta publicada per Mansi (*Sacrorum conciliorum collectio*, XIII, cols. 1069-1072) i els demés escriptors citats per en Villanueva al reproduir-la (*Viaje literario*, XIII, 109 i 110). L'ha publicat novament l'Academia de la Historia, op. cit., 46-48.

(3) *Marca Hispanica*, ap. CCIX, traient-lo del manuscrit 272 de la Biblioteca Colbertina. El va reproduir en Mansi (op. cit., XIX, cols. 1073-1076) i novament l'Huberti, op. i vol. cit., 347-350). Flórez accepta aquesta data de 1068.

(4) Op. cit., VI, ap. XXXVI.

(5) Segons el mateix Villanueva, op. i vol. citats, 211 i 212.

(6) *De actionibus*, part I, llibre III, cap. 3, núm. 51.

que en alguns manuscrits i en les compilacions generals apareix com usatge 140 (*Privilegia*), procedeix del tractat *Etymologiarum* de Sant Isidor (lib. II, cap. 10, § 1 i 2, i cap. 5, § 2 i 3). La circumstància d'existir aquests textos en el decret de Gracià⁽¹⁾ com a presos de la col·lecció d'Iu, y per aquesta, de la col·lecció del Panormità, ja fa creure que no's varen incloure en els Usatges treient-los directament de l'escriptor hispalense, sinó que's van recollir al mateix temps i d'igual manera d'altres textos canònics que passaren als Usatges, i aquesta creença pren arrels quan s'atén a la manca d'absoluta conformitat del primer incís-usatge *Unaquaque gens*, amb el corresponent passatge de Sant Isidor.

El 152 (*Castrum*) és una definició del castell copiat literalment del mateix tractat (Lib. V, cap. 2, § 13). Manca en molts manuscrits; en el de París n. 4792 i en algú de l'Arxiu de la Corona d'Aragó està per senzilla acotació: tot això referma la impugnació que en Conrat feu del parer d'en Ficker el qual el considerava com antic.

b) *Usatges procedents del llibre Petri Exceptiones o amb elements seus*

El primer escriptor que va remarcar la concordància dels Usatges de caràcter romà amb les *Exceptiones*, fou en Julius Ficker⁽²⁾. En Conrat⁽³⁾, després de rebatre algunes afirmacions d'en Fitting, opina que la interpolació de tots els Usatges, inclosa la dels 77 i 78 que estan en mig dels originaris, fou deguda a la irrupció que des del segle XII hi hagué de manuscrits de dret romà i especialment a la circumstància de que des de 1112 els dominis del comte de Barcelona s'extengueren a la patria del *Llibre de Tubinga* en que's troba la primera forma de les *Exceptiones*.

Passant a l'anàlisi de cada un d'aquests usatges, cal dir que'ls 77 (*Exheredare*) i 78 (*Si quis filium*) deurien esser un sol; perque, encara que per llur col·locació es podria deduir que són originaris, com que llur objecte es ben diferent del d'aquests i diferent el llenguatge revelador d'una època en la qual ja era corrent el Dret romà, han d'ésser addicionals. Com diu En Ficker semblen presos dels capítols 15 i 18 del llibre I de les *Exceptiones*⁽⁴⁾, però, com diu Conrat, tenint present la llei 1.ª, tit. 5.^t, llib. IV del *Forum Judicum*.

El 105 (*Si quis contra alium*) que tracta de les violències executades pel querellant contra el querellat que no vol *estar a justícia*, és pres del cap. 17, llib. IV de les *Exceptiones*.

Les primeres paraules del 108 (*Si quis virginem*) que imposa a l'estuprant i al forçador l'obligació de dotar a l'estuprada o violada, són les del capítol 54

(1) Part I, dist. 1.ª, cap. 4.^t i proemi del cap. 5. La mateixa part, dist. 3.ª, cap. 3.

(2) Op. cit.

(3) Op. cit., 467.

(4) En Ficker adverteix que aquests capítols són iguals al 3.er proemi i 4.^t del *Juliani epitome*.

del llibre I de les *Exceptiones*, però, la redacció general d'aquest usatge recorda molt directament la capitular de Dagobert que forma el cap. 6.e del títol 7.e de la Llei dels Bàvars ⁽¹⁾.

El 134 (*Si ille qui plivium*) que tracta de l'incompliment de la fiança, fou redactat en vista dels capítols 27 i 28 del llib. II de les *Exceptiones* i modificant-los amb l'atenuant de llur rigorisme i l'adició d'ésser també aplicables els seus preceptes en temps de Pau i Treva.

El 164 (*Homicidae*), del qual més endavant se'n parlarà, adiciona les prohibicions que per a ésser testimoni es varen consignar en el *Forum Iudicum*, amb disposicions del dret canònic i el contingut dels capítols 31 i 32 del llibre IV de les *Exceptiones*.

El 167 (*Pater contra filium*), que proïbeix que el pare testimonii contra el fill i aquest contra aquell i conté altres consemblants disposicions, és el capítol 40 del llibre IV de les *Exceptiones*.

El 168 (*Affirmantis*) que imposa a qui afirma l'obligació de provar i declara que'l jurament no es prova, és copia literal dels capítols 13 i 41 del mateix llibre de les *Exceptiones*.

Finalment el 169 (*Si quis in alieno*) que tracta de l'edificació, sembra i plantació en terror d'altri, és copia del capítol 12 del llibre III, també de les *Exceptiones*.

c) *Usatges procedents de capitulars dels reis Francs, de col·leccions canòniques i del Breviari o amb barreja d'aquests elements*

En Conrat ⁽²⁾ va advertir que l'usatge 85 (*Precipimus*) relatiu a la prova testimonial i les primeres paraules del qual són propies d'una ordinació del sobirà, concorda estretament amb una capitular de Carlemany del 805 ⁽³⁾, com així és en realitat.

El 88 (*Nullus unquam*) que precisa quines són les persones necessaries en tot judici i llurs respectives tasques, es igual al capítol 1 del Decret de Gracià, quæst. 4.ª, causa IV, tret d'antigues col·leccions; però, a més, concorda amb una capitular de Carlemany, de 744 ⁽⁴⁾.

La primera part del 89 (*Accusatores*) que tracta de la idoneïtat dels testimonis, és copia del capítol 2, quæst. 5.ª, causa III del decret de Gracià, tret igualment d'Iu (V. 239). La segona part que en alguns manuscrits està com usatge especial (*Duo testes*) i declara que dos testimonis fan prova, concorda amb la llei 3.ª, títol 4.^t, llibre II del *Forum Iudicum*, però està redactat segons el text del capítol 30, llibre IV de les *Petri Exceptiones*.

(1) Baluze, *Capitularia*, etc., I, col. 114.

(2) Op. cit., I, 468.

(3) Baluze, op. cit., I, col. 426. Boretius, ib., I, 124.

(4) Baluze, op. cit., I, col. 1098.

El 90 (*Per scripturam*) que mana acusar de paraula, és idèntic a un canon que, prè d'Iu (V. 293) forma el capítol 5.⁴, quaest. 8, causa II del Decret de Gracià.

Ja hem dit al parlar dels Usatges amb relació a les *Exceptiones*, que el 108 (*Si quis virginem*) recorda una capitular de Dagobert.

Distingits escriptors han fet avinent que el 88 (*Et testes*) i el 87 (*Si quando*) tenen llur procedència en el *Breviari* o *Lex Romana Visigothorum*: hi ha, però, d'una part que si hagués estat conegut aquest cos legal (de la qual cosa no hi ha cap prova) i se'n haguessin tret aitals usatges, serien més nombroses les concordançies en tot lo relatiu al dret romà i en quant a aquest no s'hauria recorregut a les *Petri Exceptiones*. Per aquesta raó, per la circumstància de trobar-se els mateixos textos en altres cossos legals i per la d'estar col·locats dits usatges entre altres que són presos de col·leccions canòniques formades de diversos elements, s'ha de creure que varen esser trets d'alguna en que hi havia preceptes derivats del *Breviari*.

El 86 que fa obligatori el jurament per als testimonis i proïbeix donar fe a la declaració d'un sol, és efectivament, fòra insignificants variacions d'algunes paraules, copia de la *interpretatio* continuada en el *Breviari* a la llei 2.ª, títol 14, llibre XI del Còdi de Teodosi; també es cert, però, que d'aquesta llei es igualment copia una capitular de Carlemany ⁽¹⁾ i en són trassumptes el capítol 3.^r paràgraf 37 i 38, quaest. 2.ª i 3.ª, causa IV del Decret de Gracià, presos d'Iu i del Panormità.

El 87 que imposa la pena del quàdruple a qui sostingui una apel·lació injusta és del tot conforme a la *interpretatio* posada en el *Breviari* ⁽²⁾, a una *sententia* de Paulus; però aquesta *interpretatio* està resumida en el Decret de Gracià, capítol 27, quaest. 6.ª, causa II constant les referències a Iu (V. 285) i el Panormità (IV, 131) i procedir *Ex Paulo*.

Restava parlar dels Usatges que's varen tenir com canons del famosíssim concili que en l'any 1095 es va celebrar a Clermont sots la presidència d'Urbà II i al qual varen concórrer diversos prelatos catalans, entre ells Sant Olaguer que era bisbe de Barcelona ⁽³⁾.

L'usatge que en les compilacions generals de Catalunya porta el núm. 82 (*Quicumque subdiaconum*), en el manuscrit núm. 5 de la Col·lecció de còdis de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i en els de l'Arxiu històric de Mallorca, porta com epígraf la indicació d'esser de l'esmentat concili. A més en el manuscrit, també català, de l'Escorial Z. iii, 14, fineixen els Usatges amb tres disposicions, els epígrafs de les quals són: *Dels bisbes; Dels preveres e dels diaches; Dacolit, de lector de exorcista, dostiari; De coronat*, sense indicació de procedència, disposicions que en el manuscrit de l'Arxiu Episcopal de Vich, porten, també sens indicar la procedència, els de *De cel qui bisbe aontarà, qui aontarà abat; de cel*

(1) Baluze, op. cit. i *Capitularium Karoli Magni et Ludovici Pii*, llibre VII, cap. 283 (vol. I, col. 1088).

(2) Llibre V, títol 39.

(3) Vegi's Mansi, op. cit., XX, 114, i Huberti, *Gottesfreund und Landfreund*, I, 399-414.

qui fara tort als ministres, que en el manuscrit català núm. 3 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó ⁽¹⁾, juntament amb un altre (*Si diachen fara tort a bisbe*), estàn continuades com del referit concili i que en els de l'Arxiu regional de Mallorca porten els epígrafs: *Del consili de Clermunt que negu no gos tocar bisbe; Item del dit consili de Clarmunt que nengu no gos ferir ne pendre abbat, prevera, diachen, subdiachen ne algun clergue; Item el consili de Clarmunt que nengu no fassa tort als ministres de senta egleya; Item en lo consili de Clarmunt que diachen no gos fer tort a bisbe ni a prevera; Item en lo consili de Clarmunt fo ordonat la compositio e la pena daquel qui ociura* ⁽²⁾. Circumstàncies notables són: 1.ª, que tots els manuscrits que contenen la indicació d'origen d'aquestes disposicions, són els catalans, d'època avançada, fets per l'us del regne de Mallorca ⁽³⁾, no contenint-la els dos més antics manuscrits de l'Escorial i Vich; 2.ª, que en les actes del concili publicades per Mansi ⁽⁴⁾, no s'hi troben ⁽⁵⁾; 3.ª, que és gran llur semblança amb els capítols VIII, IX i X del títol I de la *Lex bainvarium*, llei bàvara posada entre les capitulars del rei Dagobert ⁽⁶⁾. Atenent-les i tenint en compte la concordança d'altres usatges amb capitulars, s'ha d'afirmar que'l que va continuar dites disposicions als Usatges, feu una barreja de les del concili de Clermont i de les capitulars o (més probablement) va pendre com d'aquella magna assamblea les que eren de les capitulars.

VII. USATGES ADICIONALS TRETS DEL «FORUM JUDICUM»

O QUE AMB ELL CONCORDEN

a) De caràcter civil

El 153 (*Res in contentione positam*), que prohibeix l'alienació de les coses religioses, és pres i gairebé copia de la llei 9.ª, títol 4, llibre V del *Forum Judicum*, que en el manuscrit de París núm. 4,792 està continuada com aital llei i no com usatge.

El 154 (*Quicumque violenter*), que tracta d'aquell que expulsa a un altre de la possessió on se troba, és la llei 2.ª, títol 1.er, llibre VIII del mateix cos legal.

El 156 (*Omnes causae*), que consigna els 30 anys per a la prescripció, és la llei 3.ª, títol 2.^{on}, llibre X del mateix còdi.

El 157 (*Nemine liceat*), que consigna la inalienabilitat dels monastirs que no siguin objecte de prenda ni hipoteca, concorda d'una manera molt directa amb les lleis 3.ª i 4.ª, títol 1.er, llibre V del mateix cos.

(1) Vegi's el lloc corresponent a la nota 2, pàg. 364.

(2) El darrer és l'usatge 82 (*Quicumque subdiaconum*) de les compilacions generals.

(3) Inclòs el de la Col·lecció de còdics núm. 5 de l'Arxiu Corona d'Aragó.

(4) Op. cit.

(5) Quelcom hi ha de semblant, però no tot, ni igual.

(6) Baluze, op. cit., I, cols. 98 i 99.

El 166 (*Clerici*), solament indicat en l'índex numeral de les compilacions generals 2.ª i 3.ª, que's troba en alguns manuscrits i disposa que al clergue mort intestat el succeeixi la seva església, és la llei 12, títol 2.^{on}, llibre IV del *Forum Iudicum*.

b) *De caràcter penal*

El 155 (*Qui alieni*), que tracta d'aquell que mata al lladre, es prè de les lleis 15 i 16, títol 2.^{on}, llibre VII del *Forum Iudicum*.

El 159 (*Si quis inscio*), que assenyala les penes per la talla d'arbres segons la seva classe, és la llei 1.ª, títol 3.er, llibre VIII ⁽¹⁾, que, com a tal llei i no en concepte d'usatge, està continuada en el manuscrit 4.792 de París.

El primer paragraf del 160 (*Si quis alienum hortum*) és la llei 2.ª del mateix títol 3.er, llibre VIII. El segon, que en l'índex numeral de les compilacions generals 2.ª i 3.ª està expressat com aital apartat i que en l'índex alfabètic s'indica com usatge especial (*Si quis occiderit*) sense número, i el qual puneix la mort de coloms, degué ésser afegit per algún jurista prenent-lo d'una llei que no coneixem.

Els 161 (*Si quis per amorem*) i 162 (*Si quis falsum*), que penen el fals testimoni, concorden amb les lleis 6.ª i 7.ª, títol 4.^t, llibre II de l'esmentat cos legal, però les modifiquen.

c) *De caràcter judiciari*

El 163 (*Nullus home*), que prohibeix testimoniar abans dels quatorze anys, és un abreujat de la llei 11, títol 4.^t, llibre II.

El 164 (*Homicidae*), que consigna moltes prohibicions per a ésser testimoni, és la llei 1.ª del mateix títol 4.^t, llibre II ⁽²⁾, adicionada amb prevencions tretes del mateix *Forum Iudicum*, del dret canònic i dels capítols 31 i 32 del llibre IV de les *Petri Exceptiones*.

El 165 (*Opportet*), que tracta del jurament dels testimonis i del cas de resistir-se aquests a presentar-los, concorda amb la llei 2.ª, títol 2.^{on}, llibre II.

Finalment, el 171 (*Haec est forma*), que manca en molts manuscrits, és un formulari per al jurament dels jueus, inspirat en la llei 15, títol 3.er, llibre XII del *Forum Iudicum* i en passatges de les sagrades escriptures. Acaba amb les paraules: *Datum Gerunde X.^o Kalendas marcii, Era MCCLXX nona, anno Domini millesimo CCXL secundo*, sens indicació de qui el va donar.

VIII. USATGES ADICIONALS QUE SON PRECEPTES DE MONARQUES

La redacció del 74 (*Sequiam*), que puneix la distracció d'aigua de la sequia dels molins de Barcelona, és propia d'un precepte del sobirà d'època molt poste-

(1) La severitat d'aquesta llei havia sigut aminorada per l'usatge originari 119 (*Solidos de compositione*).
 (2) Continuada com a llei i no en concepte d'usatge, en el manuscrit 4.792, de París.

rior a Ramón Berenguer, però no existeix data per a poder afirmar ni solament suposar qui en fou l'autor.

El 75 (*Si quis judex*), que proibeix retraure son origen al jueu batejat, és tret d'una constitució feta a Lleida l'any 1242 de l'Encarnació, per Jaume I i continuada com a tal constitució en les compilacions generals ⁽¹⁾.

El 123 (*Christiani*), que proibeix i puneix la venda d'armes als sarrains sense permís del Príncep, deu esser una disposició del sobirà, però no se sab quin.

Amb unanimitat diuen els glosadors i els comentaristes dels Usatges que'l 142 (*Cum temporibus*) és un precepte d'Alfons I complementari de les disposicions sobre Pau i Treva. La mateixa expressió contenen diversos manuscrits d'Usatges.

El 143 (*Quoniam ex conquestive*, 1.er d'aquest començament), que parla del *reial erari* i del *reial remei*, puneix la corrupció dels testimonis i és reformatiu de la llei 6.ª, títol 4.^t, llibre II del *Forum Judicum*, fou atribuït també a Alfons I per Jaume de Montjuich, per en Marquilles i el Manuscrit català d'Usatges, del Museu Episcopal de Vich. En Ficker va reparar la seva semblança amb les lleis de Pere I i aquesta observació, que concorda amb lo consignat en la *glosa ordinaria*, es troba confirmada en el Manuscrit de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona pels següents termes: *Hunc usaticum constituit dominus p. rex*.

El 144 (*Quoniam ex conquestione*, 2.^{on} d'aquest començament), compresiu dels apartats *Item provide* i *Item inviolabile* que en l'índex alfabètic de les compilacions generals 2.ª i 3.ª figuren com usatges especials no numerats, és complement de diverses antigues disposicions i principalment de la que figura com usatge 87 (*Si quando*). En el primer apartat es consigna que és una llei feta *de consilio et approbatione nobilium, magnatum et civitatis* i, per tant, no pot esser anterior a l'admissió dels representants de ciutats a les Corts o sigui a Jaume I, a qui l'atribueix l'epígraf baix el qual està en la traducció catalana del manuscrit existent en el Museu Episcopal de Vich. Té relació amb els capítols 6 i 9 de les Corts de Barcelona de l'any 1251, segons el text ⁽²⁾ publicat per l'Acadèmia de la Història ⁽³⁾. En Marquilles ⁽⁴⁾ diu que juntament amb els que'l subsegueixen fins 169 va esser ordenat per l'esmentat sobirà i que ell els tragué d'un llibre de Berenguer de Gualbes, vicecanceller de Ferràn I, a prec del cavaller Ramon de Torrelles, senyor del castell de la Roca de la Vegueria del Vallès.

El començament del 145 (*Precipimus*), que tracta de la venda o donació d'alou a monastir o església és el propi d'una constitució reial i ha d'esser ben

(1) Repartida en tres parts, en els títols 1.er, llibre I, i 15, llibre IX del vol. I, i títol 1.er, llibre I, vol. III de la 3.ª compilació.

(2) Incomplet.

(3) Op. cit., I, 139.

(4) Comentari a aquest usatge 144 (foli 165 v., col. 2.ª). En Marquilles atribueix a Jaume I els usatges trets del *Forum Judicum*.

comprès en l'afirmació d'en Marquilles que acabem d'esmentar. En el manuscrit de París núm. 4,792 està continuat després de l'advertència *expliciunt usatici*.

El 146 (*Statuerunt etiam dicti principes* i citat en els índexs de les compilacions generals 2.ª i 3.ª amb les *Si dominus*), segons en Marquilles ⁽¹⁾ és també una disposició de Jaume I; i que no és un usatge antic ho diu la circumstància d'esser col·locat en el dit text de París, després de l'advertència *expliciunt usatici*. Algún copista degué posar equivocadament la referència a Ramón Berenguer i Almodis: *dicti principes*.

El 147 (*Vidua*), que concedeix a la viuda l'usdefruit dels béns del seu marit i que en l'esmentat manuscrit de París està igualment després de l'*expliciunt usatici*, degué ésser concretat per Jaume I, que aplegava els elements peculiars del dret de Catalunya i per tant, s'ha de tenir per certa l'afirmació d'en Marquilles que l'atribueix a dit sobirà ⁽²⁾.

El 148 (*Si quis vel testamentum*), que tracta del cas de no ésser reconegut per la part contrària un testament o altre document presentat en juí i que completa les primeres lleis del títol 5.º, llibre II del *Forum Iudicum*, és igualment dels continguts en el manuscrit de París 9,792 i en altres després de l'advertència d'haver finit els Usatges i dels atribuïts per en Marquilles a Jaume I. Atenent, però, a la seva redacció ⁽³⁾, en Ficker el té per originari i en Conrat impugna aquest parer, el qual, efectivament, no's pot admetre si es considera que l'objecte d'aquest usatge és molt diferent del que constitueixen el dels originaris. Degué ésser una disposició donada amb posterioritat a Ramón Berenguer I i afegida als Usatges en temps de Jaume I.

El 158 (*Statuimus quod aliquis*), que proïbeix alienar els béns de l'Església sense llicència del Príncep, és una disposició del sobirà que manca en alguns manuscrits i és modificativa de l'usatge 157 i de les lleis del *Forum Iudicum* amb que aquest concorda. En Marquilles l'atribueix a Jaume I i en veritat que encaixa en el criteri revelat per aquest monarca.

Manca parlar del 141 (*Solidus aureus*), que és generalment el posat en els manuscrits després de l'advertència *expliciunt usatici*. No existeix en l'estampació de l'Amorós, on hi ha ⁽⁴⁾, però, una glosa escrita per en Guillem de Vallseca. Precisa l'equivalència de les monedes i deu ésser l'adició feta per un pràctic ⁽⁵⁾.

(1) Comentari a aquest usatge (foli CCCLXXI).

(2) El Sr. Hinojosa, sempre tan fidel, en el treball ja citat, p. 394, suposa que'l Breviari (Còdi Teodosià, II, 8, 3 i III, 9, 1) concedeix aquest usdefruit a la viuda, lo qual no és exacte.

(3) Hi ha la paraula *placitum*, no usada ja en temps de Jaume I.

(4) Foli CLVIII v., col. 2.^a

(5) Recordi's que un manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i un altre de París contenen l'usatge 152 (*Castrum*) com mera acotació. (Vegis la pàg. 383.)